

## תפלת הביננו

בשעת הדחק, כגון שהוא בדרך או במקום שטרוד ויירא שיפסיקוהו, או מי שהוא חולה ואין בו כח להאריך בתפלה או מי שאין דעתו מיושבת עליו ולא יוכל להתפלל בכוונה תפילה ארוכה, או שהשעה עוברת לו, הוא יתפלל תפלת הביננו, ואומר ג' ברכות ראשונות של שמנה עשרה ואח"כ אומר הביננו וגוי' ואומר רצה וכו' ומסיים ג' ברכות אחרונות. וצריך לאמרה מעומד, וכשיגיע לביתו או שירוח לו אח"כ והתיישבה דעתו אין צריך לחזור ולהתפלל. ואינו מתפלל הביננו בימות הגשמים, ולא במ"ש ומ"ט. הפועלים שעושין מלאכה אצל בעל הבית אם נתן להם שכר חוץ מסעודתן כשמקפיד עליהן, מתפללים הביננו. וזו הנוסחא, אדני שפתי וגוי' בא"י או"א וכו' עד האל הקדוש, ואח"כ:

הַבִּינֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְדַעַת דְּרָכֶיךָ וּמוֹל אֶת לִבְבָנוּ לִירְאָתֶךָ וְתִסְלַח לָנוּ לְהִיּוֹת גְּאוּלִּים וְרַחֲמֵנוּ מִמַּכְאוֹב וְדַשְׁנֵנוּ בְּנֵאוֹת אֲרָצֶךָ וּנְפֹצוֹתֵינוּ מֵאֲרָבַע כְּנָפּוֹת הָאָרֶץ תִּקְבֹּץ וְהַתּוֹעִים עַל דַּעְתְּךָ יִשְׁפְּטוּ וְעַל הַרְשָׁעִים תִּנְיֵף יְדֶיךָ וְיִשְׁמְחוּ צַדִּיקִים בְּבִנְיַן עִירֶךָ וּבְתִקּוֹן הַיְכָלֶךָ וּבְצִמְיַחַת קֶרֶן לְדוֹד עַבְדְּךָ וּבְעֲרִיכַת נֵר לְבָן יֵשִׁי מְשִׁיחֶךָ טָרִם נִקְרָא אַתָּה תַעֲנֶה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה: רצה וכו'

המהלך במקום גדודי חיות או לסטים מתפלל תפילה קצרה זו:

צָרְכֵי עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל מְרַבִּים וְדַעְתָּם קִצְרָה: יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַלֵּהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתִּתֵּן לְכָל-אֶחָד וְאֶחָד כְּדֵי פְרִנְסָתוֹ וּלְכָל-גּוֹיָה וְגּוֹיָה דֵי מַחְסוּרָה וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשֵׂה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה:

ואין צריך לג' ברכות ראשונות ולא לג' אחרונות. וכשבא לביתו חוזר ומתפלל שמונה עשרה כראוי.

## ברכת המזון בקצרה

השפחות והנשים שמלאכתן בתבשיל ואינן יכולות בהמ"ז הכוונה מוטב שיברכו אותה בקצור ובכוונה, וזה נוסחה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם הַזֶּן אֶת-הָעוֹלָם כְּלוּ בְטוֹבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים הוּא קְלוּ: כֹּה נִתֵּן לָחֶם לְכָל-בֶּשֶׂר כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד: וּבְטוֹבוֹ הַגְּדוֹל

תמיד לא-חסר לנו ואל-יחסר לנו מזון לעולם ועד: בעבור שמו הגדול כי הוא זן ומפרנס לכל ומטיב לכל ומכין מזון לכל-בריותיו אשר ברא: ברוך אתה יי הון את-הכל:

נודה לך יי אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה: ונתת לנו ברית ותורת חיים ומזון: ברוך אתה יי על-הארץ ועל-המזון:  
רחם יי אלהינו עלינו על-ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל מלכות בית דוד משיחך ותגדל מהרה כבוד הבית ותנחמנו בכפלים: ברוך אתה יי בונה ברחמי ירושלים אמן:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם המלך הטוב והמטיב לנו הוא הטיב הוא מטיב הוא ייטיב לנו: הוא גמלנו הוא גומלינו הוא יגמול בעדינו לעד לחן לחסד ולרחמים ויזכנו לימות המשיח: עשה שלום במרומי הוא יעשה שלום עלינו ועל-כל-ישראל ואמרו אמן:

### ברכת המזון

קכו<sup>1</sup> שיר המעלות בשוב יי את-שיבת ציון היינו כחלמים: אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל יי לעשות עם-אלה: הגדיל יי לעשות עמנו

The source for reciting שיר המעלות is in the ספר סדר היום by רבי משה אבן מכיר, the author of the שיר המעלות is said in order to include דברי תורה at the table. The מנהג is to add two to four פסוקים afterward, as listed below. According to the אריז"ל, these פסוקים are said for kabbalistic reasons. It is unnecessary to recite שיר המעלות at the סדר פסח and therefore, the old הגדות did not include it. Perhaps this is also the reason שיר המעלות was originally not included before the bensching on יום טוב. At the סדר since the whole הגדה is said - there is no need to add שיר המעלות.

הִינּוּ שְׂמֵחִים: שׁוֹבֵה יי אֶת־שְׁבוּתָנוּ שְׁבִיתָנוּ כְּאֶפְיָקִים בְּנֶגֶב: הַזְרְעִים בְּדַמְעָה  
בְּרִנָּה יִקְצְרוּ: הַלֹּדֶף יִלֵּךְ וּבִכְה נִשְׂא מִשָּׁד־הַזֶּרַע בְּאִזָּבֵא בְרִנָּה נִשְׂא אֶלְמָתָיו:  
קמח:כא תְהַלֵּת יי יִדְבֹר פִּי וַיְבָרֵךְ כָּל־בָּשָׂר שֵׁם קִדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: קטו: יח וַאֲנַחְנוּ ו  
נְבָרֵךְ זֶה מַעֲתָה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּ־יָהּ:

יש מוסיפים פסוקים אלה

קיח:א הוֹדוּ לַיְי כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדְךָ:

קוב:2 מִי יִמְלֵל גְּבוּרֹת יי יִשְׁמִיעַ כָּל־

תְהַלְתּוּ:

יש מוסיפים במקומם פסוקים אלה

קוב:ב מִי יִמְלֵל גְּבוּרֹת יי יִשְׁמִיעַ כָּל־

תְהַלְתּוּ:

קכו: כָּל הַנְּשָׂמָה תְהַלֵּל זֶה הַלְלוּ־יָהּ:

---

2 אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מֵאֵי דְכָתִיב? מִי יִמְלֵל  
גְּבוּרֹת ד' יִשְׁמִיעַ כָּל־תְהַלְתּוּ: לְמִי נָאֵח (ללמד) לְמַלְל  
גְּבוּרֹת ד'?

מִי שְׂיִכּוֹל לְהִשְׁמִיעַ כָּל תְהַלְתּוּ. (גמ' מכות י., הוריות  
(יג:)

באשכנז לא נהגו ליטול מים אחרונים בכל ימות השנה. המזמן אוחז את הכוס בידו בשעת ברכת המזון עד יאל יחסרנו.

אם יש יין ממלאים בו כוס ונוטלים אותו ביד ואומרים : 'כוס ישועות אשא. ובשם יי אקרא' (גמי ברכות נא): ומברכים את ברכת המזון עם הכוס ביד. אם אכלו שלושה בני מצוות יחדיו, חובה עליהם לזמן. אחד מהם מברך בקול רם והשאר מברכים עמו בלחש ועונים 'אמן' על הברכות.

המזמן : רבותי נברך ! או בלשון אשכנז : רבותי וויר וואללען בענשען !

המסובים עונים : קיג:ב יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:

המזמן אומר (בלא עמידה במילה 'אלדינו') :

ברשות . . . נברך (בעשרה מוסיף : אלהינו) שאכלנו משלו:

המסובים עונים (בלא עמידה במילה 'אלדינו') :

[שאר הנוכחים שלא אכלו שם צריכים לענות :  
ברוך ומברך שמו תמיד לעולם ועד:]

ברוך (בעשרה : אלהינו) שאכלנו משלו

ובטובו חיינו:

וחוזר המזמן ואומר (בלא עמידה במילה 'אלדינו') :

ברוך (בעשרה : אלהינו) שאכלנו משלו ובטובו חיינו:

המזמן והמסובים : <sup>3</sup> ברוך הוא וברוך שמו:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם הן את-העולם כלו בטובו  
בחן בחד וברחמים הוא קלו:כה נתן לחם לכל-בשר כי לעולם חסדו:  
ובטובו הגדול תמיד לא-חסר לנו ואל-יחסר לנו מזון לעולם ועד: בעבור  
שמו הגדול כי הוא זן ומפרנס לכל ומטיב לכל ומכין מזון לכל-בריותיו  
אשר ברא: <sup>4</sup> ברוך אתה יי הן את-הפל:

נודה לך יי אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה

ורחבה: ועל שהוצאתנו יי אלהינו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים

3 The verse 'ברוך הוא וברוך שמו' which is recited before ברכת המזון, is attributed to the רוקח.

4 According to the מחזור and the נוסח הספרדים, 'פסוק פותח את ידך' is said. In the מחזור רוקח the נוסח אשכנז appears; in the נוסח צרפת which primarily follows it does not.

ועל בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדנו ועל חקיך  
שהודעתנו ועל חיים חן וחסד שחוננתנו ועל אכילת מזון שאתה זן  
ומפרנס אותנו תמיד בכל-יום ובכל-עת ובכל-שעה:

על הנסים ועל הפרקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות

שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בחנוכה : בימי מתתיהו בן-יוחנן כהן גדול וטהרו את- מקדשך והדליקו נרות  
חשמני ובניו כשעמדה מלכות יון בחצרות קדשך וקבעו שמונת ימי חנכה  
הרשעה על-עמך ישראל להשפיתם אלו להודות ולהלל לשמך הגדול:

תורתך ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה בפורים : בימי מרדכי ואסתר בשושן  
ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם הבירה כשעמד עליהם המן הרשע  
רבת את- ריבם הנת את-דינם נקמת בקש אסתר ג:יג להשמיד להרג

את-נקמתם: מסרת גבורים ביד חלשים ולאבד את-כל-היהודים מנער ועד-זקן  
ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים טף ונשים ביום אחד בשלושה עשר  
ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי לחדש שנים-עשר הוא-חדש אדר  
תורתך: ולך עשית שם גדול וקדוש ושללם לבוז: ואתה ברחמיך הרבים  
בעולמך ולעמך ישראל עשית תשועה הפרת את-עצתו וקלקלת את-מחשבתו  
גדולה ופרקן כהיום הזה: ואחר כך באו והשבות גמולו בראשו ותלו אתו ואת-  
בניך לדביר ביתך ופנו את-היכלך בניו על-העץ:

אם שכח יעל הנסים ונזכר קודם שגמר יועל הכלי, אף אם הגיע בין יאתה ליה"י, יאמרו שם ויחזור לומר יועל הכלי מתחילה. אולם אם אמר ברוך אתה ה'י, יאמרו לפני יהרחמן הוא יזכנו' בנוסחא הכתובה שם.

ועל-הפל יי אלהינו אנו מודים לך ומברכים אותך יתברך שמך בפה כל-חי תמיד לעולם ועד: פכתוב: דברים ח: ואכלת ושבעת וברכת את-יי אלהיך על-הארץ הטבה אשר נתן-לך: ברוך אתה יי על-הארץ ועל-המזון:

רחם יי אלהינו עלינו ועל-ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עלינו: אלהינו אבינו רענו זוננו פרנסנו וכלכלנו והרויחנו והרוח-לנו יי אלהינו מהרה מפל-צרותינו: ונא אל-תצריכנו יי אלהינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלואתם אלא [נוסח מאוחר : פי אם] לידך המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה שלא נבוש ולא נפלים לעולם ועד:

אלהינו שלא תהי צרה ויגון ואנחה רצה והחליצנו יי אלהינו <sup>בשבת</sup> במצותיך ובמצות יום השביעי השבת הגדול והקדוש הזה פי יום זה גדול וקדוש הוא לפניך לשבת-בו ולנוח בו באהבה כמצות רצונך: ברצונך הנניח לנו יי

ראש חודש, יום טוב, חול המועד, ראש השנה

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַעֲלֶה וְיָבֵא לַשְּׁבוּעוֹת : חַג הַשְּׁבוּעוֹת לראש השנה : הַזְכָּרוֹן ו  
 וַיִּגַּע וַיִּרְאֶה וַיִּרְצָה וַיִּשְׁמַע וַיִּפְקֵד ילדים וחולים האוכלים ביום כפור : הַכַּפּוּרִים ו  
 וַיִּזְכֹּר זְכוּרָנוּ וּפְקוּדוֹנָנוּ וְזְכוּרֵן אֲבוֹתֵינוּ לַסִּכּוֹת : חַג הַסִּכּוֹת וְלַשְּׁמִינִי עֲצֵרֶת וְשִׁמְחַת תּוֹרָה :  
 וְזְכוּרֵן מְשִׁיחַ בֶּן־דָּוִד עֲבָדֶךָ וְזְכוּרֵן שְׁמִינֵי חַג הָעֲצֵרֶת  
 יְרוּשָׁלַם עִיר קְדֻשָּׁךָ וְזְכוּרֵן כָּל־עַמְּךָ בֵּית הַזֶּה זְכוּרָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה וּפְקוּדָנוּ  
 יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ לְפִלִּיטָה וּלְטוֹבָה וּלְחֵן בּוֹ לְבָרְכָה וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים וּבְדָבָר  
 וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם יְשׁוּעָה וּרְחֻמִּים חוּם וְחֲנּוּן וּרְחֻם עָלֵינוּ  
 לראש חודש : ראש הַחֹדֶשׁ וְלַפְסַח : חַג וְהוֹשִׁיעֵנוּ כִּי אֱלֹהֶיךָ עֵינֵינוּ כִּי אֵל מֶלֶךְ  
 חַמּוּן וְרַחוּם אַתָּה : חַמּוּן וְרַחוּם אַתָּה :

**וּבִנְהַ יְרוּשָׁלַם עִיר הַקְּדוֹשׁ בְּמִהְרָה בְּיָמֵינוּ:**

**בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בּוֹנֵה בְּרַחֲמָיו יְרוּשָׁלַם: <sup>5</sup> אָמֵן:**

שכח בשבת לומר 'רצה' וכבר התחיל ברכת 'הטוב' אם היא סעודה ראשונה ושניה צריך לחזור לראש, ובסעודה שלישית אינו צריך; אבל אם נזכר לפני שהתחיל ברכת 'הטוב' יאמר כאן:

**בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן שַׁבָּתוֹת לְמִנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה לְאוֹת וּלְבָרִית: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת:**

ונזכר קודם שפתח בברכת 'הטוב', יאמר כאן:

**בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם**

**אֲשֶׁר נָתַן שַׁבָּתוֹת לְמִנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל**

**בְּאַהֲבָה לְאוֹת וּלְבָרִית וְרָאִישֵׁי חֲדָשִׁים לְזְכוּרֵן:**

**בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת וְיִשְׂרָאֵל וְרָאִישֵׁי**

**חֲדָשִׁים:**

שכח לומר 'יעלה ויבא' בראש חודש ונזכר אחר שהתחיל ברכת 'הטוב' אינו צריך לחזור,

אבל אם נזכר קודם שפתח בברכת 'הטוב', יאמר כאן:

**בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם**

**אֲשֶׁר נָתַן רָאִישֵׁי חֲדָשִׁים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְזְכוּרֵן:**

**חֲדָשֵׁי חֹדֶשׁ וְרָאִישֵׁי חֲדָשִׁים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל,**

5 "At the end of this ברכה we answer אָמֵן, even though we recite the ברכה ourselves (an exception to the general rule), since this is the last of the ברכות prescribed in the תורה". (שלחן ערוך (שלהן ערוך ברכות prescribed in the תורה). [The World of Prayer Volume I pg. 299] (קפח:א)

שָׁבָתוֹת לְמִנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה לְאוֹת  
וּלְבָרִית  
וְיָמִים טוֹבִים לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמְחָה אֶת-יּוֹם חַג

(פלוגי) הַזֶּה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת וְיִשְׂרָאֵל וְהַזְמַנִּים:

אם שכח לומר ייעלה ויבא' בראש השנה  
וכבר התחיל ברכת יהטוב' אינו חוזר,  
ואם עוד לא התחיל יהטוב', יאמר כאן :

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן  
שָׁבָתוֹת לְמִנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה לְאוֹת  
וּלְבָרִית

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן  
יָמִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל אֶת-יּוֹם הַזְכָּרוֹן הַזֶּה:

וְיָמִים טוֹבִים לְיִשְׂרָאֵל אֶת-יּוֹם הַזְכָּרוֹן הַזֶּה:  
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת וְיִשְׂרָאֵל וְיּוֹם

וכשחל ראש השנה בשבת ושכח ירצה' וייעלה ויבא'  
אומר:

הַזְכָּרוֹן:

<sup>6</sup> בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם הָאֵל אָבִינוּ מְלַכְנוּ אֲדִירָנוּ  
בוֹרְאָנוּ גְּאֻלָּנוּ יּוֹצְרָנוּ: קְדוֹשָׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב רוֹעֵנוּ רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַמְּלֶכֶךְ  
הַטוֹב וְהַמְּטִיב לְכָל (אֵל) שֶׁבְכָל-יּוֹם וְיּוֹם הוּא הַטֵּיב הוּא מְטִיב הוּא יִיטִיב  
לָנוּ: הוּא גְּמָלָנוּ הוּא גּוֹמְלָנוּ הוּא יְגַמְלָנוּ (כִּי־אֵל יְגַמּוֹל בְּעַדֵּינוּ) לְעַד לְחַן  
לְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְרוּחַ הַצְּלָה וְהַצְּלָחָה בְּרָכָה וְיִשׁוּעָה נְחֻמָּה פְּרֻנְסָה  
וּכְלֻפָּה וּרְחֻמִּים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם וְכָל-טוֹב וּמְכָל-טוֹב אֵל-יְחַסְּרָנוּ:

כאן אפשר להניח את הכוס

<sup>7 8</sup> הַרְחַמֵּן הוּא יְמַלֵּךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:

הַרְחַמֵּן הוּא יְתַבְּרֵךְ בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

6 אָמַר רַב מִתְנָה, אוֹתוֹ יוֹם [ט"ו באב] שֶׁנִּתְּנָה הַרוּגִי בֵּיתָר לְקַבְּנֵיהָ, תִּקְנֵנוּ בְּנִבְנָה הַטוֹב וְהַמְּטִיב, הַטוֹב שֶׁלֹּא

הִסְרִיחוּ, וְהַמְּטִיב שֶׁנִּתְּנָה לְקַבְּנֵיהָ. (גמ' תענית לא.)

7 Until three hundred years ago, ברכת המזון was said only by the leader and all present fulfilled their obligation through him. Later, when copies of ברכת המזון became more prevalent, each person began reciting ברכת המזון on their own. As a result, two different מנהגים evolved - 1) everyone said (sang) ברכת המזון together (no אמן is therefore required), or 2) one recites ברכת המזון aloud and everyone follows along silently (although people are particular to finish the ברכה before the leader to answer אמן to his ברכה, no such insistence for the הרחמן exists).

8 One is required to recite all the הרחמן which are printed, (both on שבת and on weekdays). The רוקח says that one may add to the הרחמן if one wishes, not that one may disregard them entirely.



הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁתַּבַּח לְדוֹר דּוֹרִים וַיִּתְפָּאֵר בְּנוֹ לְנֶצַח נְצָחִים  
וַיִּתְהַדָּר בְּנוֹ לְעַד וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים:

הַרְחֵמֵן הוּא יִפְרֹנְסֵנוּ בְּכָבוֹד:

הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁבּוֹר עַל גּוֹיִם מֵעַל צְנָאֲרֵנוּ וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ קוֹמְמִיּוֹת לְאַרְצֵנוּ:

הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁלַח בְּרָכָה מְרֻבָּה בְּבֵית זֶה וְעַל שְׁלַחַן זֶה שְׂאֵבְלֵנוּ עָלָיו:

אם אכלו בדרך או בבית ערל או בבית מומר להכעיס, משמיטים את המילים 'בבית זה ועל שלחן זה שאכלנו עליו'  
ויש המוספים תחתיהם את המילים : במקום הליכתנו ובמקום ישיבתנו עד עולם :

הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁלַח לָנו אֶת-אַלְיָהּ

נוסח 'הרחמן' מאוחר :

הַנְּבִיא זְכוּר לְטוֹב וַיְבָרֵךְ אוֹתָנוּ כָּל הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁלַח לָנו אֶת-אַלְיָהּ הַנְּבִיא  
אֶחָד וְאֶחָד מִמֶּנּוּ בְּשֵׁמוֹ: (אם יש ערל או מומר זְכוּר לְטוֹב וַיְבָשֵׁר-לָנוּ [בְּמִהְרָה] בְּשׁוֹרוֹת  
לַהֲכַעֵס מִסִּימִים: בְּנֵי בְרִית מִמֶּנּוּ בְּשֵׁמוֹ):

אורח מוסיף ברכה לבעל הבית [אבל אין אומרים בשבת וביום טוב משום איסור בקשת צרכים]:

וַיְהִי רִצּוֹן שְׂלֵא יְבוֹשׁ בְּעַל הַבַּיִת בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא יִכָּלֵם לְעוֹלָם הַבָּא  
וַיִּצְלַח מְאֹד בְּכָל נְכֻסָיו וַיְהִיו נְכֻסָיו מְצַלְחִים וּקְרוֹבִים לְעִיר וְאֵל יִשְׁלוֹט שְׁטָן  
לֹא בְּמַעֲשֵׂי יָדָיו וְלֹא בְּמַעֲשֵׂי יָדֵינוּ וְאֵל יִזְדַּקֵּר לֹא לְפָנָיו וְלֹא לְפָנֵינוּ  
שׁוֹם דְּבַר הַרְהוּר חֲטָא וְעֵבְרָה וְעוֹן מַעֲתָה וְעַד-עוֹלָם:]

הַרְחֵמֵן הוּא יְבָרֵךְ אֶת-[אָבִי מוֹרִי] בְּעַל הַבַּיִת הַזֶּה וְאֶת-[אָמִי מוֹרְתִי]  
בְּעַלַת הַבַּיִת הַזֶּה אוֹתָם וְאֶת-בֵּיתָם וְאֶת-זֶרְעָם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר לָהֶם:

(ואם סמוך לשלחן עצמו יאמר: הַרְחֵמֵן הוּא יְבָרֵךְ אֶת אוֹתִי וְאֶת-אִשְׁתִּי וְאֶת-זֶרְעִי

וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר לִי ) אוֹתָנוּ וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר לָנוּ כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אַבּוֹתֵינוּ

אֲבָרְהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב בְּכָל מִכַּל כָּל כֵּן יְבָרֵךְ אוֹתָנוּ [אם יש ערל או מומר להכעיס מוסיפים

: בְּנֵי בְרִית] כְּלָנוּ יַחַד בְּבְרָכָה שְׁלֵמָה וְנֹאמַר אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יש מרבתינו שלא אומרו את אמירת 'ממרום' מחשש הבלעת האל"ף באמירת 'מאת', שכן בלעדי האל"ף המילה  
'מאת' נשמעת חס ושלוש כחירוף. ויש שהחליפו מחמת כן את המילה 'מאת' במילה 'מעם'. ולמנהגנו שאומרים

'מאת',

צריך לזהר מהבלעת האל"ף.



לְמַשִּׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזֶרְעוֹ עַד-עוֹלָם:

עֲשֵׂה שָׁלוֹם בְּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ

אָמֵן:

In the past only יראו and כפירים were said, however in the past 200-300 years נער הייתי, הודו, פותח, נער הייתי and ד' עזו were also added. Today it is considered a מנהג טוב that they are said.

אומרים בלחש :

תהלים לד:י-יא יְרָאוּ אֶת-יְיָ קְדָשָׁיו כִּי-אֵין מַחְסוֹר לִירְאָיו:

כְּפִירִים רָשׁוּ וְרָעִבוּ וְדָרְשׁוּ יְיָ לֹא-יַחְסְרוּ כָּל-טוֹב:

[קיוח:א הוֹדוּ לֵי יְיָ כִּי-טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: קמה:טז פּוֹתַח אֶת-יָדָךְ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל-חַי רִצּוֹן:

ירמיה יז: בְּרוּךְ הַגֹּבֵר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּיְיָ וְהָיָה יְיָ מִבְּטָחוֹ:

תהלים לז:כה <sup>12</sup> נָעַר וְהִיטִי גַם-זִקְנָתִי וְלֹא-רָאִיתִי צָדִיק נֶעְצֵב וְזֶרְעוֹ מִבְּקֶשׁ-לֶחֶם:

בקול רם

כט:יא יְיָ עֲזֹ לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ וְיִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:]

ברכה מעין שלש.

בנוסח ברכת מעין שלש רבו השיטות והנוסחות של רבותינו הגאונים והראשונים,  
לא ראי זה כראי זה, ואין שום מסורת אחידה ושיטה מגובשת :

(גמ' ברכות מד) בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם

על פירות משבעת המינים :

(ו)עַל הָעֵץ וְעַל פְּרֵי הָעֵץ

הַפְּלִכְלָה

על יין

(ו)עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן

על אחד מחמשת מיני דגן :

עַל הַמַּחֲיָה וְעַל

וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ חֲמֻדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, פסוק זה שר העולם (רש"י מלאך) אמרו. (גמ' יבמות טז:)

# שְׂרָצִית וְהִנְחַלְתָּ לְאֲבוֹתֵינוּ לֶאֱכֹל מִפְרֵיהָ וְלִשְׁבַע מִטּוֹבָה:

מצוי נוסח עתיק של ברכת מעין שלש מנדפס  
בהגדות מידועות של ויניציאה ואמשטרדם  
שונה ומקוצר המורגל כיום:

רַחֵם יי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ עַל-יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ  
וְעַל יְרוּשָׁלַם עִירֶךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ  
וְעַל מִזְבְּחֶךָ וְעַל הַיְכָלֶךָ: וּבְנֵה יְרוּשָׁלַם  
עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ  
לְתוֹכָהּ וְשִׁמְחָנוּ בְּבִנְיָנָהּ וְנֹאכַל  
מִפְרֵיהָ וְנִשְׂבַע מִטּוֹבָהּ וְנִבְרַכְךָ עָלֶיהָ  
בְּקֹדֶשׁהּ וּבְטַהֲרָהּ:

רַחֵם יי אֱלֹהֵינוּ עַל-יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל  
יְרוּשָׁלַם עִירֶךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ  
וְעַל מִזְבְּחֶךָ וְעַל הַיְכָלֶךָ: וּבְנֵה יְרוּשָׁלַם  
עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ  
לְתוֹכָהּ וְשִׁמְחָנוּ בְּבִנְיָנָהּ וְנֹאכַל  
מִפְרֵיהָ וְנִשְׂבַע מִטּוֹבָהּ וְנִבְרַכְךָ עָלֶיהָ  
בְּקֹדֶשׁהּ וּבְטַהֲרָהּ:

לשבת (וּרְצָה)	הַשַּׁבָּת הַזֶּה:	הַחֹדֶשׁ הַזֶּה:	לשבועות (וְשִׁמְחָנוּ) בְּיוֹם
(וְהַחֲלִיצָנוּ) בְּיוֹם	לראש חודש (וְזָכְרָנוּ לְטוֹבָה)	לפסח (וְשִׁמְחָנוּ) בְּיוֹם	חג השבועות הַזֶּה:
לראש השנה (וְזָכְרָנוּ)	בְּיוֹם רֵאשׁ	חג המצות הַזֶּה:	לשמיני עצרת ושמחת תורה (וְשִׁמְחָנוּ) בְּיוֹם שְׁמִינִי
לְטוֹבָה) בְּיוֹם	חֲזִקְרוֹן הַזֶּה: לילדים ולחולים	הַזֶּה: לסכות	חג העֲצָרַת הַזֶּה:
	הַאֹכְלִים בְּיוֹם כְּפוֹר	(וְשִׁמְחָנוּ) בְּיוֹם חַג	
	בְּיוֹם הַכְּפוּרִים	הַסְּכּוֹת הַזֶּה:	

כִּי אַתָּה (אֵל) טוֹב וּמְטִיב לְכָל וְנִזְדָּה לְךָ <sup>13</sup> עַל הָאָרֶץ . . .

13 על היין מברכים 'על הגפן ועל פרי הגפן' דכיון דכיון דיין קובע ברכה לעצמו משום חביבותיה, הוא הדין לאחריו. ובחתימה יש שחותמין 'על הארץ ועל הפירות' ויש שחותמין 'על הגפן ועל פרי הגפן'. מיהו לכאורה משמע דא"צ לשנות החתימה, שהרי אין אנו משנין רק לומר 'פרי הגפן במקום 'פרי העץ', אבל בעלמא היכא דלא מברכינן 'על העץ' אלא בסתמא 'על הארץ ועל הפירות' ביין נמי אין לשנות. (ברכות מד תוס' ד"ה 'על העץ ועל פרי העץ')

ועל פְּרֵי הַגֶּפֶן                      על אחד מחמשת מיני דגן :                      בְּרוּךְ אַתָּה יי  
(ועל יין איי : גִּפְנָה):                      ועל הַמַּחֲיָה:                      על הָאָרֶץ ועל הַמַּחֲיָה:

בורא נפשות.

אחר שאר אוכלין ומשקין : (גמ' ברכות מד.)

14 בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא נַפְשוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹן  
על כָּל-מַה-שֶּׁבְּרָא לְהַחֲיֹת בָּהֶם נֶפֶשׁ כָּל-חַי: בְּרוּךְ (אַתָּה יי) חַי הָעוֹלָמִים:  
ברכות.

על משקים ובשר : (גמ' ברכות מ:)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם 15 שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בְּדַבְּרוֹ:

על פרי העץ : (שם לה.)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הָעֵץ:

על היין : (שם לה.)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן:

על פרי הארץ : (שם לה.)

14 Among the ראשונים in אשכנז we find the following; the אור זרוע and ראבי"ה both have the text שֶׁבְּרָאָתָּה. The הגהות מיימוניות, and תשב"ץ, write שֶׁבְּרָאָתָּה. In the ראשונים we likewise find texts containing and omitting the word בָּהֶם.

יבורא נפשות רבות וחסרונם. כמו לחם ומים שאי אפשר בלא הס, ועל כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי, כלומר על כל מה שבעולם, שגם אם לא בראם יכולין העולם לחיות בלא הם, שלא בראם כי אם לתענוג בעלמא, כמו תפוחים וכיוצא בהן. ומסיים ברוך חי העולמים ובירושלמי ברוך אתה ה' חי העולמים: (גמ' ברכות לז. תוס')

15 The סידור רודלהיים's text is נְהִיָּה, however according to the סופר, the correct term is נְהִיָּה.

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הָאָדָמָה:

על תבשיל מחמשת מיני דגן: (שם לו:)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מִיְּנֵי מְזוֹנוֹת:

נטילת ידים קדם הסעודה: (שם ס:)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדַיִם:

ברכה על הפת: (שם לז:)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצֵא תַּהֲלִים קִדְּ לֶחֶם מִן־הָאָרֶץ:

על ריח עשב: (שם מג.)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא עֲשָׂבֵי בְּשָׁמַיִם:

על ריח פרי: (שם מג.)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַנוֹתֵן רֵיחַ טוֹב בְּפִרוֹת:

על ריח טוב שאינו מן הצומח: (שם מג.)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מִיְּנֵי בְּשָׁמַיִם:

על ריח עץ: (שם מג.)

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא עֵצֵי בְּשָׁמַיִם:

הרואה תופעות טבע בלתי רגילות, כגון ברק, הרים גבוהים מאד, נהרות גדולים מאד: (שם נד.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עֲשֵׂה מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית:

הרואה קשת : (שם נט.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם זֹכֵר הַבְּרִית וְנֶאֱמָן בְּבְרִיתוֹ וְקִיָּם

בְּמֵאֲמָרוֹ:

הרואה אילנות בעת פריחת נצבם מברך בראיה ראשונה :

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שְׁלֵא חֶסֶר בְּעוֹלָמוֹ כְּלוּם וּבְרָא בּוֹ

בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאֵילָנוֹת טוֹבוֹת לְהַנּוֹת בָּהֶם בְּנֵי אָדָם: (גמ' ראש השנה יא.)

הרואה אילנות טובות ובריות נאות מברך : (גמ' ברכות נח.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שְׁכַכָּה לוֹ בְּעוֹלָמוֹ:

הרואה אדם משונה : (שם נח.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מְשַׁנֶּה הַבְּרִיּוֹת:

על שמועות טובות לו ולאחרים : (שם נד.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַטּוֹב וְהַמְּטִיב:

על שמועות רעות : (שם נד.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם דִּינֵן הָאֱמֶת:

הרואה חכם בחכמת התורה : (שם נח.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שְׁחָלַק מִחֲכָמָתוֹ לִירְאִיו:

הרואה חכם מאומות העולם : (שם נח.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שְׁנַתַּן מַחְכְּמָתוֹ לְבֶשֶׁר וְדָם:

הרואה מקום שנעשה בו נסים לישראל : (שם נד.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם

שְׁעָשָׂה לִי לְאָבִי / לְאִמִּי / לְאֲבוֹתַי / לְאֲבוֹתֵינוּ נִס בְּמָקוֹם הַזֶּה:

הרואה ים האוקיינוס : (שם נד.)

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עָשָׂה אֶת-הַיָּם הַגָּדוֹל:

הרואה את חברו שנתרפא מחליו מברך :

בְּרִיךְ רַחֲמָנָא מַלְכָּא דְעָלְמָא דִּי יְהִבְךָ לָן וְלֹא יַהֲבִיךָ לְעַפְרָא:

הקובע מזוזה מברך :

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְקַבֵּעַ

מְזוּזָה:

הבונה מעקה סביב לגגו או גדר סביב לבורו להסיר מכשול מברך :

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לַעֲשׂוֹת

מַעֲקָה:

המטביל כלים שעשם גוי מברך :

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל-טְבִילַת כְּלִים (ואם מטביל כלי אחד אומר : כְּלִי):



## סדר ברית מילה<sup>16</sup>

### בְּרוּךְ הַבָּא!

הסנדק נוטל את התינוק מידי אשתו ומוליכו אל הכסא.  
המוהל נוטל את הנער מידי הסנדק, מניחו על הכסא שהכין לאלהיו ואומר:

זֶה הַכֶּסֶא שֶׁל אֱלֹהֵינוּ זְכוּר לְטוֹב:

למנהג פפד"מ אין אומרים את הפסוקים האלה:

יש שמוסיפים: בראשית מטיח לישועתך קניתי יי: תהלים קיט: קסו שברתי לישועתך יי  
ומצותיך עשיתי: אליהו מלאך הברית הנה שלך לפניך עמד על ימיני וסמכני:  
שברתי לישועתך יי: קסב שש אנכי על-אמרתך כמוצא שלל רב: קסה שלום רב  
לאהבי תורתך ואין-למו מכשול:

סה:ה אשרי ו תבחר ותקרר ישכן חצריך כולם: גשבעה בטוב ביתך קדש

### היכלך:

המוהל נוטל את התינוק מכסאו של אליהו, והסנדק מתיישב על הכסא המיועד לסנדק, ומניח המוהל את התינוק על ברכי הסנדק. יש המחלקים את המילה לשני מוהלים, אחד מל ואחד פורע ומוצץ, ואין עושים כן בשבת. המוהל מברך ברכת 'על המילה', והפורע מברך 'בורא פרי הגפן' ו'אשר קידשי'. המוהל מגלה את ערלת התינוק. יש הנוהרים שלא

---

16 The celebration on the first Friday night after the birth of a son is called a 'זכר', as it was referred to in all of Europe until the nineteenth century, and *not* a 'זכר' ('שלום זכר'). The traditional food items are; cakes, fruits and other desserts (מיני מגדנות). The night before a ברית מילה a סעודה is made, where דברי תורה are said, or there is a communal learning. Some people stay up all night, but that is uncommon. The people attending the סעודה recite שמע.

Traditionally, women attend a ברית מילה (in the Women's Section). A woman (סנדקת) brings the baby to the men's section. In the past, the mother would not attend the ברית מילה nor leave her house until a month after giving birth. She would come to synagogue on שבת to hear her husband making ברכות התורה for his עליה (instead of her recital of הגומל). Nowadays, as people can easily attend without much physical effort, the mother does attend. Fleishig was typically served at the סעודת ברית מילה; however, just before the Holocaust we find some mention of a dairy meal (in Holland for example).

The term סנדק has been identified with the Greek "synteknos" denoting literally "with the child." The סנדק, whose privilege it is to hold the child on his knees during the operation, became known in medieval times as Gottvater, G'vater (Kvater). At a later period, the title "Kvater" was conferred upon the person handing the infant to the מוהל.

לגעת בערלה בטרם אמר את הברכה, ויש נוהגים לתפוס את עור הערלה בין האצבעות לפני הברכה. המוהל מברך בקול רם:

**גמ' שבת קלז: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם**

**אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַמִּילָה:**

המוהל חותך את הערלה בזריזות, ומיד אחר החיתוך אבי הבן מברך:

**בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו**

**וְצִוָּנוּ לְהַכְנִיסוֹ בְּבְרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֲבִינוּ:**

אין מברכים ברכת 'שהחיינו' (יש המברכים בבן בכור כשאב בעצמו מל אותו), ותיכף אחר ברכת 'להכניסו' הקהל עונה:

**כִּשֶׁם שֶׁנִּכְנַס לְבְרִית כֵּן יִכָּנֵס לְתוֹרָה וְלַחֲפָה וְלִמְעֻשִׁים טוֹבִים:**

בשעת החיתוך משליך המוהל את הערלה על כסא של אליהו. המוהל ממחר לעשות את הפריעה. המוהל נוטל מעט יין בפיו לפני המציצה מה'כוס של מציצה', ולתוכו גם פולט את דם המציצה. בגמר הפריעה והמציצה חובש המוהל את מקום המילה, ומחיל את התינוק בחיתול המילה שממנו עושים את ה'ווימפל'. עתה נוטל המוהל התינוק מן הסנדק, ונעמד הסנדק ממושבו, ובעמדו מחזיר המוהל התינוק לידי הסנדק. את הברכות האחרונות, 'בורא פרי הגפן' ו'אשר קידש ידיד', אומר המוהל, ורוחץ תחילה את ידיו ופיו. אם יש צורך גדול, אפשר לכבד משהו מן הנוכחים באמירת ברכות אלה. נותנים בפני המברך 'טבלה' ובה נוסח הברכות. יש שעשו טס של כסף שברכות מילה כתובות עליו. המברך נוטל את הכוס בידו, וראוי לו להפוך פניו למזרח בשעת הברכה. בברכתו מכוון המברך להוציא את הסנדק ידי חובת ברכת הגפן. נהגו מקדמת דנא לקרוא לתינוק על שם אבותיו. הילד הראשון מצד האב והשני מצד האם וחוזר חלילה. לפעמים מתפשרים ונותנים לו שמות משני הצדדים, ושם מצד האב קודם תמיד. אף גדולי ישראל כהחת"ס קראו בניהם על שם אבותיהם ולא על שם רבותיהם.

המברך פותח ואומר:

**סברי כהנים [מורה מורינו הרב] מרנן ורבנן ורבותי**

**בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן:**

**גמ' שבת קלז: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַמִּילָה:**

**שָׁם וְצִוָּנוּ לְהַכְנִיסוֹ בְּבְרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֲבִינוּ וְצִוָּנוּ עַל הַמִּילָה:**

**לְהַצִּיל יְדֵידוֹת שְׂאֵרְנוּ מִשַּׁחַת: לְמַעַן בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר בְּבִשְׂרָנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ כּוֹרֵת**

**הַבְּרִית:**

**אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ**

קַיִם אֶת-הַיֶּלֶד הַזֶּה לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ

כשהאב מוהל יאמר :

קַיִם אֶת-בְּנֵי הַיֶּלֶד הַזֶּה לִי וּלְאִמּוֹ

וַיִּקְרָא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל (פלוני בר פלוני)

יִשְׁמַח הָאָב בְּיוֹצֵא

וְתִגַּל אִמּוֹ בְּפָרִי בְטָנָהּ

כשנפטרה האם יאמר :

וְתִגַּל אִמּוֹ בְּגֵן עֵדֶן בְּפָרִי בְטָנָהּ

חֲלָצִיו

כשהאב מוהל יאמר :

אִשְׁמַח בְּיוֹצֵא חֲלָצִי

בְּכַתּוּב: מִשְׁלֵי כג: כה יִשְׁמַח-אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתִגַּל יוֹלְדֶתְךָ:

וּנְאֻמֶּר: יחזקאל טז: וְאֶעֱבֹר עָלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ

וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי:

(ונותן באצבעו מהיין בפי התינוק, ויש שנהגו ליתן מתוך כוס המציצה שבו מעורב הדם).

וּנְאֻמֶּר: תהלים קה: ח זָכַר לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ דְּבַר צְוָה לְאֵלֶיךָ דָּוִד: אֲשֶׁר בָּרַת אֶת-אֲבֹרָהֶם

וּשְׂבוּעָתוֹ לְיִשְׁחָק: וַיַּעֲמִידָהּ לְיַעֲקֹב לְחֶק לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם:

וּנְאֻמֶּר: בראשית כא: ד וַיִּמַּל אֲבֹרָהֶם אֶת-יִצְחָק בְּנֹו בֶן-שָׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צָוָה אֹתוֹ

אֱלֹהִים:

תהלים קיח: א הוֹדוּ לַיהוָה לֵי כִּי-טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:

הוֹדוּ לַיהוָה לֵי כִּי-טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:

(פלוני) זֶה הַקָּטָן גָּדוֹל יִהְיֶה:

כִּשֵׁם שְׁנַכְנֵם לְבְרִית כֵּן יִפְנֶם לְתוֹרָה וּלְחֻפָּה וּלְמַעֲשֵׂים טוֹבִים אָמֵן:

בגמר הברכה כולה, המוהל נותן לסנדק לשתות את היין. מעט מן היין נותן בפי התינוק הנימול, גם לקטנים העומדים שם, ושולחים את הכוס ליולדת שתטעם מכוס הברכה. בסוף הברית הבעל תפלה קורא בקול

רם יעלינו לשבחי, וכולם אומרים עמו. הסנדק מחזיר את התינוק לסנדקת הממתינה לו בפתח עזרת הנשים.

## זימון לסעודת ברית מילה

קודם ברכת המזון אומרים ישיר המעלות בניגון, ואין אומרים נודה לשמך:

המנהג כי המוהל מברך את ברכת המזון בסעודת המילה, וכשמגיע אל יבפה כל חי לעולם ועדי,

מוסיף המברך את הפזמון<sup>17</sup> יאלדים צוית חתום בראשי החרוזים לרבי אפרים (בר יעקב) מעיר בונא.

אֵלֵהִים צוֹיֵת לִידִידֶךָ בְּחִירֶךָ: בראשית יז: אֶת־בְּרִיתִי תִשְׁמֵר חֹק בְּשֹׁאֲרֶךָ, כולם:  
בְּרִית עוֹלָם:

אֲתָה תִּכְרֹת לְיוֹצֶרְךָ, ישעיה ס: וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֶּאֶרְךָ:

פֶּאֶרְךָ, לוֹ בְּאֵלֵי מִמְרָא בְּהִרְאֶךָ. פְּקוּדֶךָ, בְּיוֹם כְּפֹר בַּעֲשׂוֹתוֹ בְּמוֹרְאֶךָ, כולם: בְּרִית  
עוֹלָם:

פִּצְתָּ מִמַּחֲץ מִבּוֹתֶיךָ אֶרְפָּאֶךָ, שמות טו: כו כִּי אָנִי יי רְפָאֶךָ:

רוֹפֵאֶךָ, בְּחִסְרֶךָ מֵאֲבָרְךָ מוֹדִיעִים הַדְּמִים. רָשָׁם, בראשית יז: אֵת־הַתְּהַלֵּךְ לְפָנַי וְהָיָה תְּמִים:  
כולם: בְּרִית עוֹלָם:

וְאֵיתִי נְקוּפֶךָ כְּדָם עוֹלָה וּשְׁלָמִים, דברים כב: לְמַעַן יִיטֵב לְךָ וְהָאֲרֻכָּתָ יָמִים:

יָמִים, מְבָרִית בְּהִתְעַצֵּל אֵב הַחֲכָמִים, יְעוּדְתוֹ שְׁמוֹת ד: כו אֲזוֹ אֲמָרָה חֲתַן דְּמִים, כולם:  
בְּרִית עוֹלָם:

17 Usually, the leader says the following פיוט aloud while others read silently or near silently, except for the refrain 'ברית עולם' which everyone says together. It is also acceptable to recite the פיוט entirely to oneself.

זֶה זָכַר לְסַגְלָהּ מְעַמִּים, תְּהִלִּים יִזְזֶה הַפְּלָה חֶסֶדֶיךָ מוֹשִׁיעַ (חוֹסִים) מִמֵּתִקוּמָמִים.

מִמֵּתִקוּמָמִים אֶאֱסֹף נִדְחֶיךָ וְאֶצְבֵּר, מֵעַתָּה אֶרְאֶךָ יִחְזַקְאֵל טוֹר מִתְּבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ עָלֶיךָ

כָּאֶעֱבֹר, כּוֹלֵם: בְּרִית

עוֹלָם:

מִטַּת עֲלֶיךָ אֶשְׁבֵּר. וְאֲנִי, זְכַרְיָה ט:יֵא בְּדַם-בְּרִיתֶךָ שֶׁלַּחֲתִי אֶסִּירֶיךָ מִבּוֹר.

מִבּוֹר, אֵב הַמּוֹן בְּצֵאתוֹ, מִכְּבוֹדֶךָ נֶעְזֵר, וְכָרוֹת עִמּוֹ בְּרִיתוֹ, כּוֹלֵם: בְּרִית עוֹלָם:

מְנוּחָה דוֹחָה, וְקִצִּיצַת בְּהֶרְתּוֹ, בִּיּוֹם וִיקְרָא יב:ג הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל בְּשֵׁר עָרְלָתוֹ:

עָרְלָתוֹ וְדָאִי, וְלֹא סָפֵק הַיּוֹם אִו אֶתְמוֹל, עָלְיָה דוֹחִין שֶׁבֶת, וְלֹא עַל

מִכְשִׁירֵי סְכִינָא לְהַמּוֹל,

כּוֹלֵם: בְּרִית עוֹלָם:

עָשָׂה מִלָּה וּפְרִיעָה וּמְצִיצָה, שׁוֹב מֵל, וְאִשָּׁה מְלָה וְלֹא גוֹי, הַמֵּל יִמּוֹל.

יִמּוֹל בִּיּוֹם וְלֹא בְלִילָה, אֶפְלוֹ סָפֵק יִשְׁנָה. יַחֲבֵב מְצוּהָ, אֵף כִּי בְעִירֹם הִנָּה הִנָּה, כּוֹלֵם:

בְּרִית עוֹלָם:

יִשָּׁן וְעַר לְבוּשׁ וְעָרֹם, עַת נִזְכָּרְנָה, תְּהִלִּים קְכוּב: יִמְלֵא שְׁחֹזֵק פִּינוֹ וְלִשְׁוֹנְנוֹ רָנָה

רָנָה בְּנִפְצָח, יב:א בְּלִמְנִצָּח עַל-הַשְּׁמִינִית, מה:ב רַחֵשׁ לְבִי וְדַבֵּר טוֹב, קיט:קסב שֵׁשׁ אֶנְכִּי

עַל-אִמְרָתֶךָ. כּוֹלֵם:

בְּרִית עוֹלָם:

וְחַמִּים תַּעֲזֹרר לַעֲדֹתֶךָ, ג:ט לִי הַיְשׁוּעָה עַל-עַמְּךָ בְּרַכָּתֶךָ.

בְּרַכָּתֶךָ תִּנָּה לְחַבִּיבִים בָּנִים. בְּתַתֶּךָ לִי גְלוּת מֵיִם יְשׁוּעָה מִמַּעֲיָנִים. כולם: בְּרִית עוֹלָם:

בְּשִׂמְחָה שְׂלֵמָה יִשְׂמְחוּ יוֹנִיךָ בְּחַתּוּנִים, צב:טו דְּשָׁנִים וְרַעֲנָנִים.

וְרַעֲנָנִים כַּכַּח:ג כְּשִׂתְּלִי זִיתִים, וְלֹאֲרָצִים יָקוּוּ, וְאוֹיְבֶיךָ יִשְׁעִיה ס:יב חָרֵב יִחַרְבוּ: כולם: בְּרִית עוֹלָם:

וְעַד לְבִנְיָךָ, וְיַעֲדוּ בְּאֵיִם וַיַּחֲוּ. יִשְׁעִיה מ:יז כָּל-הַגּוֹיִם כְּאִין נִגְדּוּ מֵאִפְס וְתָהוּ נִחְשָׁבוּ.

נִחְשָׁבוּ כַּבְּהֵמָה, נִטְמוּ בְּעֵינֶיכֶם, נִתּוּנִים מִלֹּאכִי ג:כא תַּחַת כַּפּוֹת רַגְלֵיכֶם. כולם: בְּרִית עוֹלָם:

נְטוּלֵי פֶקֶס עֲבוּר אַתֶּם וּבְנֵיכֶם. יחזקאל לו:כד וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם מִן-הַגּוֹיִם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם.

אֶתְכֶם לְבִבְכֶם אֲמוֹל מֵעַרְלַתְכֶם, לו:כו וְאֶת-רוּחִי אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם. כולם: בְּרִית עוֹלָם:

יואל ב:כו אֲכוֹל' וְשָׂבֹעַ וְהִלַּלְתֶּם עַל אֲרָצְכֶם דְּבָרִים ב:יב אֲשֶׁר-נָתַן יי לָהֶם: ככתוב ואכלת

ושבעת ...

מוסיף המברך (הוא המוהל) את החרוזים הבאים שחיבר לרבי אפרים (בר יעקב) מעיר בונא.

אם נימולו תאומים אומרים הכל בלשון רבים.

הַרְחֵמֵן הוּא אֲשֶׁר חָנַן אֶת-הַיֶּלֶד הַזֶּה לְאָבִיו וְלְאִמּוֹ הוּא יִגַּן עָלָיו מִמְרוֹמוֹ

וּבְשָׁלוֹם יָבֹא עַל-מְקוֹמוֹ: וַיְהִי אֵלָהּיו עִמּוֹ וּכְאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה לְשׁוֹמוֹ וַיִּקְרָא  
בְּיִשְׂרָאֵל שְׁמוֹ:

הַרְחֵמֶן הוּא פְּקוּד יִפְקְדֵהוּ בְּרַחֲמִים לְהַבִּינוּ בְּדַת חַפְזִים וַיְבַלֶּה בְּטוֹב יָמִים  
וּשְׁנוֹתָיו בְּנְעִימִים יַעֲבֹדוּהוּ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לּוֹ לְאֻמִּים:

הַרְחֵמֶן הוּא רַבּוֹת שָׁנִים יַחֲיֶהוּ צֶדֶק לְרַגְלָיו יִקְרָאָהוּ וְנַחֲמַת צִיּוֹן יִרְאֶהוּ  
וְאֶת-עַמּוֹ לְשָׁלוֹם יְבָרְכֵהוּ וַיַּעֲזֹר חֲסָדָיו לְרַחֲמָהוּ כִּי חָפֵץ חֶסֶד הוּא:

הַרְחֵמֶן הוּא יְבָרֵךְ אֶת-הַחֲתָן הַזֶּה וּבַעַל בְּרִיתוֹ: יִשְׂמַח אָבִיו וְתִגַּל יוֹלְדָתוֹ  
וַיִּתְּבְּרוּ הַמְּסַבִּים בְּסַעֲוֹדָתוֹ וְכֵן יִזְכּוּ שִׁישְׁמָחוּ בְּחַתֻּנָּתוֹ בְּנֵי בָנִים לְהִרְאוֹתוֹ וַיֵּשׁ  
תִּקְוָה לְאַחֲרֵיתוֹ:

הַרְחֵמֶן הוּא מְהֵרָה יִזְכֹּר זֹאת מִצְוֹתוֹ בָּהּ יִפְדֶּה אֵימָתוֹ רַחֲמִים יַעֲזֹר לַעֲדָתוֹ  
קִהְלִיו יִקְבֹּץ בְּחֻמְלָתוֹ אִסְתֵּר א:ד בְּהִרְאוֹתוֹ אֶת-עֲשׂוֹר כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ וְאֶת-יִקְרַת תַּפְאֲרַת  
גְּדוּלָּתוֹ

הַרְחֵמֶן הוּא יְבָרֵךְ אֶת-הַחֲתָן הַזֶּה וּבַעַל בְּרִיתוֹ וְאֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְאֶת  
רַבּוֹתֵינוּ וְאֶת-אֲחֵינוּ הַיּוֹשְׁבִים פֹּה: כְּמוֹ שֶׁנִּתְּבְּרוּ אָבוֹתֵינוּ אַבְרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב  
כָּל מַכַּל כָּל כֵּן יְבָרֵךְ אוֹתָנוּ כְּלָנוּ יַחַד בְּבִרְכָה שְׁלָמָה וְנֹאמֵר אָמֵן: מִמְרוֹם וְכוּ

Two days after the מילה, friends of the family come to the mother's house,  
wash the baby and have a party, called שלישי למילה .

## 18 סדר 'חול קריישי'

בשבת בה הולכת היולדת לבית הכנסת, עושים לתינוק או לתינוקת 'חול קריישי'. ביום המילה קיבל הילד שם קודש שבו עתיד להיקרא לתורה, ובשבת שיולדת הולכת לבית הכנסת נותנים לו שם חול, שהוא כינויו בפי הבריות, כגון יצחק - איצק, אליעזר - ליזר, אלכסנדר - סנדר, מרדכי - מוטל, יחזקאל - חזקי. יש שאינם נותנים לו כינוי חול אלא חוזרים על שם הקודש שלו, להודיע כי שם הקודש ישמש אותו גם בחיי החולין.

כך הוא סדר 'חול קריישי':

אחר סעודת שבת באים לבית היולדת נערים שעדיין לא הגיעו למצוות. מלבישים את התינוק בגדי הדר כביום המילה, מקשטים את עריסתו, מכסים אותו בטלית מצויצת, ומניחים חומש ויקרא למראשותיו.

### פסוקי התורה

הנערים יושבים סביב השולחן או עומדים סביב עריסת התינוק ואומרים את הפסוקים הקבועים ליחול קריישי, כפי שנדפסו בסידורים 'עבודת ישראל' ו'שפת אמת'.

בראשית א:א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: ב:א וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם

וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם: מח:טז הַמַּלְאָךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל-רָע יְבָרְךָ אֶת-הַנְּעָרִים

וְיִקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתֵי אֲבֹרָהֶם וְיִצְחָק וְיִדְגּוּ לָרֶב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ: שמות

א:א וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיִם אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ:

---

18 There is an ancient *אשכנז* *אשכנז* which dates back to the middle ages, to call the baby by the Yiddish/German or Judeo-German equivalent of the Hebrew name, known as 'חול קריישי'. It must be noted that as early as the fifteenth century, the term was explained as referring to the *שם חול* in the sense of secular (מהר"ם מינץ).

As an example of the two-name phenomenon, many medieval *אשכנז* were called Leon, and are referred to as "Rabbi Leon" in literature. Some are sometimes referred to as *רבי יהודה* or *אריה* and the like, so at least some had both names. The Hebrew name was what they were named at the *ברית*, while Leon was what they were called on a daily basis. For example, the *רבי* of *גרשום* was named Rabbi Leon (sometimes Leontin). "מהר"ם". "These were not Jewish names, however, an entire literature developed around the proper spelling - and origin - of these names, since when writing *הלכה גיטין* - requires precision even in spelling. See (בית יוסף אבן העזר קכט), where the spelling of names, including Leon, are discussed.



ויקרא א:א וַיִּקְרָא אֶל-מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר יְיָ אֵלָיו מֵאֵהָל מוֹעֵד לֵאמֹר: בַּמִּדְבָּר א:א וַיְדַבֵּר  
יְיָ אֶל-מֹשֶׁה בַּמִּדְבָּר סִינַי בְּאֵהָל מוֹעֵד בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנַי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית  
לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: דברים א:א אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-  
כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בְּעֶרְבָה מִזֶּל סוּף בֵּין-פָּאָרָן וּבֵין-תְּפֹל וּלְבָן  
וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב: לג:א וַזֹּאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרְךָ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי  
יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ: לד:יב וְלִכְלֹ הַיָּד הַחֲזָקָה וְלִכְלֹ הַמוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה  
מֹשֶׁה לְעֵינָי כָּל-יִשְׂרָאֵל:

כשסיימו אמירת הפסוקים, מרימים הנערים יחדיו את עריסת התינוק, וקוראים בקול רם:  
"חול קרייש! איך יקראו לתינוק? פלוני! פלוני! פלוני!" וחוזרים על כך ג' פעמים. נותנים לנערים, טרם לכתם,  
שקית של פירות, אגוזים ודברי מתיקה כיוצא בהם. אף לתינוקת נקבה עושים 'חול קרייש', ואליה באות נערות,  
אבל אין אומרים אצלה את הפסוקים ולא מניחים חומש בעריסתה.

### סדר פדיון הבן

האב נעמד מול הכהן, שיושב בדרך חשיבות כדי לקבל את מתנת הכהונה.  
האב לוקח את בנו ומניחו בזרועות הכהן היושב, ואומר:

אֲשֶׁתִּי פְלוֹנִית יִלְדָה לִי בֵּן זָכָר פְלוֹנִי בְכוֹר פֶּטֶר רַחֵם וְהָרִי הוּא שְׁלֶךְ:

הכהן שואל את האב:

אִי-זֶה תִרְצֶה יוֹתֵר אֶת-בְּנֶךָ בְכוֹרֶךָ זֶה אוֹ חֲמִשָּׁה סְלָעִים דְּמֵי פְדִיּוֹנוֹ?

האב נוטל את הכלי עם המעות בידו ומשיב:

אֶת-בְּנֵי בְכוֹרֵי אָנִי רוֹצֶה יוֹתֵר וְהָא לֶךָ חֲמִשָּׁה סְלָעִים בְּפְדִיּוֹנוֹ!

ואז מברך האב בקול רם ברכת 'על פדיון הבן' וברכת 'שהחיינו'  
ומכוין האב להוציא גם את הכהן בברכת 'שהחיינו' שחייב בה הכהן משום הנאת המעות הבאות לידו:

(גמ' פסחים קכא): בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל-פְּדִיּוֹן הַבֵּן:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהַחַיִּינוּ וְקִיַּמְנוּ וְהַגִּיעָנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה:

בשעה שמברך נותן האב (יש הנותנים רק אחר גמר הברכות) לכהן את הכלי עם המעות,  
והכהן נוטל את המעות בלבד ולא את הכלי. אחר ברכות האב אומר הכהן, ואומרים המסובים עמו:

בְּנֵךְ פְּדוּי! בְּנֵךְ פְּדוּי! בְּנֵךְ פְּדוּי!

הכהן מחזיר את הילד לידי אביו, ונוטל את כוס היין בידו ומברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן:

ושותה הכהן, ונותן גם לאבי הבן לשתות.

יש נוהגים שהכהן נוטל את המעות ומוליכם בידו על ראש הבן ואומר:

זֶה תַּחַת זֶה: זֶה חֲלוּף זֶה: זֶה מְחוּל עַל-זֶה: יֵצֵא זֶה לַפֶּה:

וּנְכַנֵּס זֶה הַבֵּן לְחַיִּים לְתוֹרָה וּלְיִרְאָת שָׁמַיִם:

יְהִי רְצוֹן שְׂכָשֵׁם שְׁנַכְנֵם לְפְדִיּוֹן בֵּן יִכְנֵס לְתוֹרָה וּלְחֻפָּה וּלְמַעֲשֵׂים טוֹבִים:

אָמֵן:

הכהן מניח את ידיו על ראש הבן ומברכו:

יְשִׁימֶךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשָּׁה:

במדבר ו:כד-כו יְבָרְכֶךָ יְיָ וְיִשְׁמְרֶךָ: יָאֵר יְיָ וּפָנָיו אֵלֶיךָ וַיַּחַנְךָ:

יְשָׁא יי ו פְּנֵיו אֵלֶיךָ וַיִּשֶׂם לְךָ שְׁלוֹם:

תהלים קכא:ה יי שְׁמֵרְךָ יי צִלְּךָ עַל-יַד יְמִינֶךָ:

משלי ג:ב כִּי אַרְךָ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשְׁלוֹם יוֹסִיפוּ לְךָ:

תהלים קכא:ז יי יִשְׁמְרֶךָ מִכָּל-רָע יִשְׁמֹר אֶת-נַפְשֶׁךָ: אָמֵן:

## סדר תפלת הדרך.

אסור לצאת לדרך קודם שיתפלל שנאמר צדק לפניו יהלך ראשי תיבות צלי. כל המתפלל ויוצא לדרך הקב"ה עושה לו חפציו, וטוב לתת צדקה לפני צאתו שנאמר (תהלים פה:יד) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו: אצ"ל תפלת הדרך אלא פעם אחת בכל יום שהולך, וזה הוא הנוסחא.

(גמ' ברכות כט:) יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שְׁתּוֹלִיכֵנוּ

לְשָׁלוֹם וְתַצְעִידֵנוּ לְשָׁלוֹם וְתַסְמְכֵנוּ לְשָׁלוֹם וְתַבִּיאֵנוּ אֶל-מְחֻז חֻפְצֵנוּ

לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם וְתַצִּילֵנוּ מִכָּף כָּל-אוֹיֵב וְאוֹרֵב בְּדֶרֶךְ וְתַשְׁלַח בְּרָכָה

בְּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ וְתַתְּנֵנוּ לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל-

רוֹאֵנוּ כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ תַּפְּלַת עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי

שׁוֹמֵעַ תַּפְּלָה:

## חופת מיינ.

(מכון מורשת אשכנז)

לפי מסורת קדומה ששרשיה במסכת סופרים ונזכרת בהרחבה בספרי רבותינו הגאונים, הראשונים והאחרונים, מעשה הנישואין מורכב משתי כניסות לחופה. החופה הראשונה היא חופת 'מיינ', והשניה היא חופת הטלית עם קידושין ואמירת ז' ברכות. לפנים בישראל נערכה חופת תפילת שחרית, וחופת טלית וקידושין נערכו אחר שחרית או אחר מנחה. בדורות האחרונים משלא נתאפשר עוד לאסוף רוב עם בשעת בוקר מוקדמת, יש העורכים את חופת 'מיינ' לפני מנחה ואת חופת הטלית לאחריה או את חופת 'מיינ' לפני ערבית ואת חופת הטלית לאחריה. יש גם העורכים את חופת 'מיינ' סמוך לחופת הטלית, ללא הפסק תפילה בינתיים.

כך הוא סדר חופת 'מיינ'. הקהל הולך להביא את החתן ממקום המצאו אל הכניסה לחצר בית הכנסת (מנהג מגנצא

ובנותיה) או לפתח בית החתונות (מנהג וורמיישא ובנותיה). רב הקהילה - כאשר הוא מסדר הקידושין - או ממלא מקומו, מוליך את החתן למקום החופה, החתן בראש, הרב אחריו ויתר המלווים מאחוריהם או לפניהם.

מלווי החתן אל מקום החופה, ולאחר מכן מלווי הכלה, נושאים אבוקות בווערות ונגנים משמיעים את ניגון חופת 'מייני' העתיק (אשר מנוגן בחלקו בכל קהילות אשכנז בקריאת המגילה בפסוק 'ויתלו את המן').

בהגיע החתן למקום החופה, נוטלו הרב או ממלא מקומו בידו ומוליכו אל מושב חופת 'מייני' לשם המתנה על הכלה. החתן יושב והמלווים עומדים אצלו.

אחר שהגיע החתן למושב החופה, הולכים משם בעלי האבוקות וכלי זמר לבית הכלה להביאה למקום החופה עם חברותיה, בתהלוכה נפרדת של צבור הנשים. בצאתה לחופה ועד שובה פני הכלה מכוסות בבו. שתי נשים שושבינות או שתי האמהות, של החתן ושל הכלה הולכות לצדי הכלה.

הכלה שהיא מכוסת פנים נתמכת בשושבינות לצורך הליכתה. החתן שהוא גלוי עינים, אינו זקוק לתמיכה זו.

בהגיע הכלה לפתח חצר בית הכנסת, מוליך הרב בידו את החתן לקראת הכלה, וחשובי הקהל מתלווים אליהם.

החתן נוטל את הכלה בידו, לשם קנין נישואין, מדין 'מסירתה זו היא כניסתה לחופה' (כתובות מח ע"ב) בעוד הרב ממשיך לאחוז ביד החתן, וכך הולכים אל מקום ישיבתם המשותף, שזו היא החופה. בעת אותה הליכה שמוליך החתן את כלתו אל מקום ישיבתם המשותף, זורקים עליהם חטים תוך כדי קריאת: 'פרו ורבו'.

החתן והכלה מתיישבים במושב המיוחד לכך, לעתים בכילה או על גבי בימה, ויושבים יחדיו פרק זמן קצר.

בגמר החופה מוליכות השושבינות תחילה את הכלה לביתה, ואחר לכתה נערים קטנים מוליכים את החתן לתפלה (בבית הכנסת), כשמאחוריהם הולכים הרב ויתר המשתתפים.

חופת 'מייני' נוהגת רק בבתולה.

## 19 ברכת אירוסין.

תהלים קיח:כו <sup>20</sup> בָּרוּךְ הֵבֵא בָּשֵׁם יי בְּרַכְנוֹכֶם מִבֵּית יי:

במדבר כד:ה <sup>21</sup> מֵה־טָבוֹ אֶהְלִיף יַעֲקֹב מִשְׁפָּנְתֶיךָ יִשְׂרָאֵל:

תהלים ה:ח וְאֲנִי בְּרַב חֲסִדֶיךָ אָבֹא בֵיתְךָ אֶשְׁתַּחֲוֶה אֶל־הַיְכָל־קֹדֶשְׁךָ בִּירְאָתְךָ

19 The custom of the חתן and כלה not seeing each other before the day of the wedding, is a very recent מנהג, and was not accepted in אשכנז at all. The most probable reason is for the possibility of משנה ברורה (מסכת נדה סו עמוד א (דס חימוד) (מסכת נדה סו עמוד א) which has nothing to do with seeing one another. The הלכות תשעה באב in סעודת סבלונות mentions the חופת מייני - חופת מייני apparently was unaware of this custom! Actually - חופת מייני takes place in the morning, where the חתן and כלה met, and only later during the day did the wedding occur.

20 When the חתן enters the choir greets him by singing ברוך הבא. When the כלה enters they do likewise. Two different ברוך הבא are sung for the חתן and the כלה.

21 מי אדיר and מה טובו, הריעו are considered חופה songs as well. They are sung according to the family request, usually after the כלה arrives, so she can hear it sung as well, usually after one recitation of the ברוך הבא, (or for those who add the חופת מייני - at that time).

ק<sup>22</sup> מזמור לתודה הריעו לי כל הארץ: עבדו את יי בשמחה באו לפניו ברננה:  
 דעו כי יי הוא אלהים הוא עשנו ולו אנחנו עמו וצאן מרעיתו: באו שערי ו בתודה  
 חצרותיו בתהלה הודו לו ברכו שמו: כי טוב יי לעולם חסדו ועד דר ודר אמונתו:  
 מי אדיר על הכל מי ברוך על הכל מי גדול על הכל הוא יברך את החתן ואת  
 הכלה:

החופה היא הטלית, והחתן חופה בה את כלתו. החתן מברך ברכת ציצית על הטלית, וגם ברכת 'שהחיינו' אם חדשה היא, ומתעטף בה בכיסוי ראשו, ואחר כך פורש אותה גם על ראש כלתו. השמש או אחד מן העדים מעטף בה את החתן והכלה. הטלית מונחת על החתן והכלה מתחילת ברכת אירוסין ועד גמר כל שבע ברכות הנישואין.

(גמ' ברכות ס:) ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף  
 בציצית:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה:

<sup>23</sup> המברך לוקח כוס של יין בידו ומברך.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן:

(גמ' כתובות ז:) ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו  
 וצונו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות<sup>24</sup>  
 לנו

על ידי חפה וקדושין: ברוך אתה יי מקדש עמו ישראל על ידי חפה

וקדושין:<sup>25</sup>

ושותה החתן והכלה. ואחרי כן מקדש לו את הכלה בטבעת קידושין ואומר:

22 מזמור לתודה is said in place of תודה . A wedding is an appropriate place to sing it, to thank God for the שמחה.

23 The מנהג is to use a glass not silver cup. For a wide cup, for an ארומנה a narrow cup, for an ארומנה a wide cup is used. The reason being, so that there will be numerous עדים (given of the narrowness of the cup) that the woman is a ארומנה, עמוד ב ארומנה].

24 The original text in 'מסכת כתובות, וְהִתִּיר לָנוּ אֶת־הַנְּשׂוּאוֹת עַל־יְדֵי חֶפֶה וְקִדּוּשֵׁין' could be misread as once a woman undergoes נישואין she is permitted to any man, whether he is her husband or not. Since this ברכה is recited before both scholars and the unschooled, precision of expression is vital. Accordingly, רבינו תם preferred adding the third word לנו before 'על ידי חפה וקדושין'.

25 Both cups are taken by the שמש from the רב, and given to the חתן, then taken again by the שמש and passed on to the mother of the כלה who gives them to the כלה.

הָרִי - אֶת - מְקַדְּשֵׁת - [לִי] - בְּטַבְעַת - זוּ - כְּדַת - מֹשֶׁה - וְיִשְׂרָאֵל:

וקורין הכתובה לפני החתן והכלה והאורחים. ואחרי כן מברכים על כוס שני בורא פרי הגפן ואומרים שבע ברכות:

א בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגָּפֶן:

(גמ' כתובות ז:)

ב בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהַכֹּל בָּרָא לְכַבּוּדוֹ:

ג בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם יוֹצֵר הָאָדָם:

ד בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר יוֹצֵר אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ

בְּצֵלֶם דְמוֹת תְּבֻנֹתוֹ וְהִתְקִין לוֹ מִמֶּנּוּ בְנֵי עַדֵי עַד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ יוֹצֵר

הָאָדָם:

ה שׁוֹשׁ תְּשִׁישׁ וְתַגֵּל הָעֶקְרָה בְּקִבוּץ בְּנֵיהָ לְתוֹכָהּ בְּשִׂמְחָה:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְשַׂמֵּחַ צִיּוֹן בְּבִנְיָהּ:

ו שִׂמַּח תְּשַׂמַּח רַעִים הָאֱהוּבִים בְּשִׂמְחָה יְצִירָהּ בְּגִן־עֵדֶן מִקֶּדֶם:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְשַׂמֵּחַ חֲתָן וְכֻלָּהּ:

ז בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּרָא שְׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה חֲתָן וְכֻלָּה  
 גִּילָה רִנָּה דִּיצָה וְחֻדוּה אַהֲבָה וְאַחֻוּה וְשָׁלוֹם וְרַעוּת: מְהֵרָה יי אֱלֹהֵינוּ  
 יִשְׁמַע יִרְמִיָּה מִדָּו: בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם לֵג:יֵא קוֹל שְׁשׁוֹן וְקוֹל שִׁמְחָה  
 קוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה קוֹל מְצַהֲלוֹת חֲתָנִים מְחַפְּתִים וְנִעָרִים מִמִּשְׁתָּה  
 נְגִינָתָם: בְּרוּךְ אַתָּה יי מְשַׁמֵּחַ חֲתָן עִם-הַכְּלָה:

The recital פולין or ליטא is a very recent addition and not part of אשכנז or אשכנז.

קכח <sup>26</sup> שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁרֵי כָל-יִרְאָ יי הַהֵלֶךְ בְּדַרְכָּיו: יְגִיעַ בְּפִיךָ כִּי תֵאָכֵל  
 אֲשֶׁרִיךָ וְטוֹב לָךְ: אֲשַׁתֶּךָ וּכְגֹפֶן פְּרִיָה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתְךָ בְּנִיךָ כִּשְׂתִלֵי זֵיתִים  
 סָבִיב לְשַׁלְּחֶנְךָ: הִנֵּה כִי-בֵן יִבְרָךְ גָּבֵר יִרְאָ יי: יְבָרְכֶךָ יי מֵעֵיוֹן וְרֵאָה בְּטוֹב  
 יְרוּשָׁלַם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְרֵאָה-בָּנִים לְבָנֶיךָ שָׁלוֹם עַל-יִשְׂרָאֵל:

ברכת המזון לנשואין.

המברך ברכת המזון אחר סעודת נשואין מוזגין לו ב' כוסות אחת לברכת המזון ואחת לברכות נשואין.

ויקח הכוס האחת בידו ויאמר רבותי וויר וולען בענשען!

המסובים עונים : קיג:ב יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:

<sup>26</sup> is sung by the choir at the conclusion of the wedding, after all the ברכות have been recited and the glass cup has been broken.

המזמן אומר בקול ובנעימת חתונה (המושרת במגילת אסתר בפסוק 'ויתלו את המין'):

דְּוֵי הָסֵר וְגַם חָרוֹן וְאִז אֵלֶם בְּשִׁיר יָרֵן נֶחְנוּ בְּמַעְגְלֵי צֶדֶק

כשיש כהן אומרים:

שְׁעָה בְּרַכַּת בְּנֵי-אֶהָרָן:

כשאין כהן אומרים:

שְׁעָה בְּרַכַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

## בְּרִשׁוֹת

[(מזָרָה מוֹרִינוּ הָרַב אוּ פְהָנִים), בְּעַל הַבַּיִת הַזֶּה ]

מְרַנֵּן וּרְבָנֵן וּרְבוֹתֵי

נְבָרְךָ (בעשרה מוסיפים: אֱלֹהֵינוּ) שְׁהַשְׁמַחָה בְּמַעוֹנוּ וְשֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלֹ

המסובים: בְּרוּךְ (בעשרה מוסיפים: אֱלֹהֵינוּ) שְׁהַשְׁמַחָה בְּמַעוֹנוּ וְשֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלֹ וּבְטוֹבוּ

חֲיֵינוּ:

המזמן: (בעשרה מוסיפים: אֱלֹהֵינוּ) שְׁהַשְׁמַחָה בְּמַעוֹנוּ וְשֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלֹ וּבְטוֹבוּ חֲיֵינוּ:

בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ:

<sup>27</sup> וכשסיים המברך את ברכת המזון מניח את הכוס הראשונה מידו נוטל את הכוס השניה

ומוסיף לברך את הברכות דלעיל: לאחר מכן מניח את הכוס השניה, וחוזר ונוטל את הכוס הראשונה בידו ומברך: ושותה המברך משתי הכוסות ונותן לחתן ולכלה ולכל המסובים.

27 According to the סופר חתם, the מנהג was to recite שבע ברכות only at the wedding itself. At subsequent סעודות only two (בורא פרי הגפן and אשר ברא) were said. The reasons being, a) after the חופה, there are no *true* פנים חדשות (that a new dish would be cooked just for them). b), that in the גלות there is no true שמחה. This מנהג was changed in the twentieth century, very likely by non-native German רבנים, to match the מנהג in the other countries. Those who follow the older מנהג do not recite any other ברכה than אשר ברא, when attending one of the משתה.



## סדר לוייה.

בקהילות אחדות הכריזו בשחרית אחר התפלה על לוייה המתקיימת באותו יום. בלויית אדם גדול, מכריזים על סגירות כל החנויות במהלך הלוייה. אם אירעה קבורה בערב שבת או ערב יום טוב, מאחרים את תפילת המנחה באותו יום בחמש או עשר דקות.

בלווייה אומרים מזמור מט ('שמעו זאת כל העמים'). לא נהגו להיעצר ליד בתי כנסיות ובתי מדרשות כדי שבני הנפטר יאמרו קדיש, שהאונן אסור בתפלה ובעניית 'אמן' לפני גמר הקבורה, ואף אחרים אינם אומרים קדיש, ובודאי לא תוך ד' אמות של המת. נושאים את הנפטר לבית הקברות. נשיאת הארון נחשבה מאז ומתמיד לכבוד, שהיה מנת חלקם של בני החברה קדישא, שעסקו בכל עניני הנפטר בהתנדבות. אנשי החברה קדישא הולכים לפני המיטה.

לפי המקובל מרבתינו הראשונים הבנים הולכים אחר מיטת אביהם, יחד עם שאר הקרובים שהולכים ראשונה אחר הארון. בלוייה נהוג היה לפנים בישראל שהאבלים מעטפים ראשם עיטוף אבלים, והבן משתתף קמעה בנשיאת הארון של אביו או אמו. אם העיטוף נעשה בטלית, אזי מתעטף האבל בבית הקברות לפני צידוק הדין, ופושטו לפני ההליכה אל הקבר, משום לועג לרש. בדורות עברו עשו עיטוף במטרון, כיסוי ראש הנקרא 'אבלקאפף', שהיה בגד שחור סביב הראש ותלוי לאחוריו עד אציליו. את החלק התלוי של כיסוי ראש זה, היו כורכים סביב הצוואר, הסנטר והאף, בדומה לעטיפת ישמעאלים שהעינים גלויות אך הפנים מכוסות. כאשר היו מתעטפים בכיסוי זה בבית הקברות, הניחוהו עד בואם אל ביתם.

בדורות האחרונים, על פי תורת האריז"ל, היו יחידים שציוו על יוצאי חלציהם שלא ילכו אחרי מיטתם. אך הרוב החזיק במנהג המקובל לשתף את הצאצאים בלוייה, משום יקרא דחיי ויקרא דשכבי. (אכן, כדי למנוע מהרוחות והמזיקין להשתתף בלוייה, היו מקצת מהנוטים למות שאמרו נוסח תפילה מיוחד להניס את המזיקין מעצמם אחר הפטירה שנדפס ב'קיצור מעבר יבק' וכיוצא בו. ויש בודדים שהורו לבניהם לא ללכת או ליסע אחר הנפטר, אלא להקדים וללכת לבית הקברות לפני מסע הלוייה). בלויית אדם גדול, צועדים תלמידים מאחורי האבלים ובידיהם כתביו.

מרימים את המטה שלאורך שני צדיה מוטות ארוכים ועליה מונח הארון, ונושאים אותה על הכתפיים. בתחילת הלוייה בעת הרמת המיטה, יש מן הנושאים שאומרים את הפסוקים הבאים מדברי הימים ב', וישעיהו:

ד"ה ב' ה:ד וַיִּבְאוּ כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂאוּ הַלְוִיִּם אֶת-הָאָרוֹן: ה:ח וַיִּבְיֵאוּ הַכֹּהֲנִים אֶת-

אָרוֹן בְּרִית-יְיָ אֶל-מְקוֹמוֹ אֶל-דְּבִיר הַבַּיִת אֶל-קֹדֶשׁ הַקִּדְשִׁים אֶל-תַּחַת כַּנְּפֵי

הַכְּרוּבִים: וַיְהִיו הַכְּרוּבִים פְּרָשִׁים כַּנְּפִים עַל-מְקוֹם הָאָרוֹן וַיִּכְסּוּ הַכְּרוּבִים עַל-

הָאָרוֹן וְעַל-בְּדֵי מַלְמַעְלָה: ישעיהו ו:ב שָׂרְפִים עֹמְדִים וּמִמֶּעַל לוֹ שֵׁשׁ כַּנְּפִים שֵׁשׁ

כַּנְּפִים לְאֶחָד בְּשָׂתַיִם וּ יְכֶסֶה פָּנָיו וּבְשָׂתַיִם יְכֶסֶה רַגְלָיו וּבְשָׂתַיִם יְעוֹפֵף:

הנשים הולכות מאחורי האנשים, ומקדימות לצאת מבית הקברות לפני האנשים. בכמה מקומות נשים אינן מלוות לתוך בית הקברות. וורמישא בעת היציאה מבית הקברות נהגו האנשים להפוך פניהם לצד הכותל, כאשר הקדימו הנשים לצאת.

בדורות האחרונים יש מקומות בהם הנהיגו שנשים אינן מלוות את הנפטר לבית הקברות. הסעת ארון הנפטר על כרכרת מתים, התחדשה בערים הגדולות בדורות האחרונים, בהסכמת גדולי ישראל, וזאת משום שבתי הקברות החדשים היו מרוחקים ממרכזי הערים. בצדי הכרכרה יש שרשמו פסוקים כמו תהלים לא, ו:

תהלים לא: בַּיָּדָךְ אֶפְקֵיד רוּחִי פְּדִיתָ אוֹתִי יְיָ אֵל אֱמֶת:

ישעיה כה: בָּלַע הַמָּוֶת לְנֶצַח וּמָחָה אֶדְנִי אֱלֹהִים דִּמְעָה מֵעַל כָּל-פָּנִים

וְחִרְפַת עֲמוֹ יָסִיר מֵעַל כָּל-הָאָרֶץ כִּי יְיָ דִבֶּר:

נח: אִזּוּ יִבְקַע בְּשַׁחַר אוֹרְךָ וְאֶרְכָּתֶךָ מְהֵרָה תִצְמַח וְהִלְךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָךָ כְּבוֹד יְיָ יֵאֲסָפֶךָ:

בכמה מקומות היו הסוסים נושאי הכרכרה עטופים בדים שחורים. יש שנמנעו משימוש בכרכרה, מחשש חוקות הגוי. בכמה מקומות הונהגה בעת החדשה תהלוכת לוויה מאורגנת בטורים מסודרים וביגוד שחור טקסי, גם זו נחשבה לחידוש מפוקפק. גבאי החברה קדישא גובים צדקה מהמשתתפים בלוויה, בקופסת צדקה, אותה מציבים אחר כך גם בבית האבלים.

רבים השתדלו ללוות את הנפטר עד בית הקברות, שהיה מכונה 'בית עולם', 'בית החיים', 'בית הקברות', 'גוש-אורטי' או 'דאס גוטע אורטי' ('מקום טוב' או 'המקום הטוב'). הגיע הנפטר לבית הקברות בכרכרה, מוציאין הימנה את הארון, מניחים אותו על גבי אלונקה מיוחדת, ומכסים אותו בבד שחור. האבלים צועדים בראש המלווים, למרגלות הארון. מי שלא היה בבית הקברות במשך שלושים יום, אומר את הברכה 'אשר יצר אתכם' (ראה להלן).

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר-יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין

וְזָן וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין וְהִמִּית אֶתְכֶם בְּדִין וַיּוֹדַע מִסְפָּר כָּלְכֶם בְּדִין

וְעָתִיד לְהַחְזִיר וְלְהַחְיֹתְכֶם בְּדִין: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְחִיָּה הַמֵּתִים:

אַתָּה גְבוּר לְעוֹלָם אֶדְנִי מְחִיָּה מֵתִים אַתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ:

(ממוסף של שמיני עצרת עד שחרית של יום ראשון של פסח מוסיפים: מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם)

מְכַלְכַּל חַיִּים בְּחֶסֶד מְחִיָּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים סוֹמֵךְ נוֹפְלִים וְרוֹפֵא

חולים

ומתיר אסורים ומקיים אמונתו לישני עפר: מי כמוך בעל

גבורות

ומי דומה-לך מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה ונאמן

אתה להחיות מתים:

## קריעה לפני קבורה

בבית הקברות מכניסים את הנפטר אל תוך הבית המיועד לאסיפת הקהל בלוייה ולטהרת נפטרים ממקומות רחוקים,

הוא 'בית צידוק הדין' (המכונה גם 'בית הצור תמים', 'מטהר הויז', 'מטהר הויזוכן', 'טהור הויז').

מציבים את הארון על שולחן הטהרה, ספסל אבן המכונה 'מטהר שטיין'. אם האבלים כהנים, מניחים את הארון בחצר תחת כיפת השמים.

בבתי קברות אחדים בנו בדורות האחרונים את בית צידוק הדין, עם סדק הפרדה בתיקרה רחב כעשרה סנטימטר מקיר לקיר, או גג נפתח בחלקו, כדי שהכהן יוכל לעמוד מול הנפטר באגף שאליו אין טומאת המת מגיעה. אם לא קרע האבל בעת יציאת הנשמה, הריהו קורע עתה. אנשי החברה קדישא מפנים את תשומת לב האבל, שילבש בגד שניתן לקורעו. בשעת הקריעה פותחים את הארון לדקות אחדות. איש אחר מסייע לאבל, בידו סכין הפוך, הקת לכיוון האבל, והלהב בידו, וחותר מעט בבגדים העליונים מול החזה, והאבל מרחיב את החתך לקריעה של טפח כלפי מטה. אין קורעים את הגופיה. אבקה מקבלת סיוע זה מאשה. היא מכסה את מקום הקריעה בצעיף או מטפחת. אם אין בידה, הריהי מהדקת את הקריעה בסיכה. על אב או אם קורעים בשמאל החזה, ועל אח או אחות, בן או בת, קורעים בצד ימין. אין קורעים על ילד שלא מלאו לו שלושים יום. קטן אינו קורע עד שיהא בן י"ב שנה ויום אחד. אין האבלים מברכים בעת קריעה זו, ובמקצת קהילות מברכים. מיד אחר הקריעה על אב ואם, חולץ האבל את מנעליו. על שאר קרובים חולץ רק בבואו לביתו. ביום טוב אין קורעים, ובחול המועד קורעים רק על אב ואם. על שאר קרובים ממתנינים בקריעה עד אחר יום טוב. בגמר הקריעה, בודקים אם הנפטר שוכב בתנוחה ישרה, וסוגרים את הארון.

## צדוק הדין

כשבאו עם המת לבית הקברות אומרים צדוק הדין, ובכל ימים שאין אומרים תחנון אין אומרים אותו, ע"כ גם בתשעה באב אין אומרים אותו. וכן בערב שבת וערב יום טוב אחר חצות אין אומרים אותו. ויש שגם אין אומרים אותו בקבורת ילד שלא היה עדיין בן שנה. והאבל מתחיל והקהל אומרים עמו: צידוק הדין אחר הקריעה האבל מתחיל בקול רם לומר צידוק הדין, והקהל אומר עמו בקול רם:

דברים לב:ד<sup>28</sup> הצור תמים פעלו כי כל-דרךיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר

הוא: הצור תמים בכל-פעל מי-יאמר לו מה תפעל

אמר רבי חנינא,

כל האומר הקדוש ברוך הוא ותן הוא, ינתנו חניו, שנאמר: 'הצור תמים פעלו כי כל-דרךיו משפט' (גמ' בבא

השליט במטה ובמעל שמואל א' ב:ו ממית ומחיה מוריד שאול ויעל:

הצור תמים בכל-מעשה	מי יאמר-לו מה-תעשה
האומר ועשה	חסד חנם לנו תעשה
ובזכות הנעקד בשה	הקשיבה ועשה:
צדיק בכל-דרךיו הצור תמים	אך אפים ומלא רחמים
חמל-נא וחוס-נא על-אבות ובנים	כי לך אדון הסליחות והרחמים:
צדיק אתה יי להמית ולהחיות	אשר בידך פקדון כל-רוחות
חלילה לך זכרונו למחות	ויהיו-נא עיניך ברחמים עלינו פקחות
אדם אם בן-שנה יהיה	כי לך אדון הרחמים והסליחות:
מה-יתרון לו פלא היה יהיה	או אלף שנים יחיה
	ברוך דין האמת ממית ומחיה:

ברוך הוא פי אמת דינו	ומשוטט הכל בעינו
ומשלים לאדם חשבונו ודינו	והכל לשמו הודיה יתנו:
ידענו יי פי צדק משפטך	תצדק בדברך
ותזכה בשפטך	ואין להרהר אחר מדת שפטך
תהלים קיט:קלז צדיק אתה יי וישר משפטך:	

דין אמת	שופט צדק ואמת
ברוך דין האמת	שכל-משפטיו צדק ואמת:

נפש כל-חי בידך	צדק מלאה מינה וידך
רחם על-פליטת צאן ידך	ותאמר למלאך הרף ידך:

ירמיה לבייט גדול העצה ורב העלילה אשר-עיניך פקחות על-כל-דרכי בני אדם לתת לאיש כדרךיו וכפרי מעלליו: תהלים צב:טז להגיד כי-ישר יי צווי ולא-עלתה עולתה בו: איוב א:כא יי נתן ויי לקח יהי שם יי מברך: תהלים עח:לח והוא

# רחום | יְכַפֵּר עֲוֹן וְלֹא-יִשְׁחִית וְנִהְרָבָה לְהִשִּׁיב אָפּוֹ וְלֹא-יֵעִיר כָּל-חַמָּתוֹ:

לעולם אומרים צידוק הדין, אף בערב יום טוב ומוצאי יום טוב, אלא שבימים שאין בהם תחנון, כולל תשעה באב, מניחים את מיטת הנפטר על שולחן הטהרה רק לרגע, ואת צידוק הדין אומרים בלחש תוך כדי הליכה בדרך אל הקבר. צידוק הדין אומרים ביום ולא בלילה. ביום טוב אין אומרים צידוק הדין, ומוליכים את הארון משער בית הקברות עד הקבר, בלא הפסק, בלא תפילה, בלא קדיש ובלא 'שורה'. יש שאינם אומרים צידוק הדין בקבורת ילד שלא מלאה לו שנה. בקבורת ילד שעדיין לא נימול, חותכים את הערלה בעזרת חתיכת זכוכית או אבן חדה, כאשר ארונו ניצב פתוח על שולחן הטהרה, לאחר מכן עוטפים שוב את הנפטר, ונוהגים בה כרגיל. את הערלה אין מניחים בארון, אלא בתוך הקבר למרגלות הארון. אחר אמירת צידוק הדין, יש עורכים הספד, ורק לאחריו נושאים את הנפטר אל קברו. אבל כהן אינו הולך אל הקבר בשעת הקבורה, וממתין ליד בית צידוק הדין.

## קבורה

בקהילות הותיקות היתה 'חברה קדישא' דקברנים' ממונה על חפירת הקבר ומעשה הקבורה. תיכף עם הוודע דבר הפטירה, עליהם להיות מוכנים לעשות את מצוותם ולבוא בזריזות לבית הקברות לחפירת הקבר. אין מתעסקים בחפירה שני אנשים בבת אחת, אלא בזה אחר זה, זה נכנס וזה יוצא, אם לא שהשעה דחוקה ובהולה. במקצת מקומות נהגו לפני הכנסת הארון לקבר, להשליך מנעול אל תוך הקבר ולאבד את המפתח שלו. כאשר הארון סגור לגמרי, מורידים אותו אל הקבר על ידי ארבעה אנשי החברה קדישא באמצעות שני חבלים או שתי חגורות, באופן שמניחים את הראש לכיוון מערב ואת הרגלים למזרח כיוון א"י. יש מקומות בהם נהגו להניח את ראש המת לצד צפון ורגליו לצד דרום.

לפני הורדת הארון לקבר, מסירים מעליו את המפה השחורה. בשעת הורדת הארון אל הקבר, יש נוהגים לומר את הפסוק בבראשית כה, ו:

בראשית כה: וְלִבְנֵי הַפִּילֵגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנַת

וַיִּשְׁלַח מֵעַל יַצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדָנוּ חַי קְדָמָה אֶל-אַרְצַי קָדָם: יש שחוזרים על פסוק זה ג' פעמים.

את המטה עליה נשאו את הארון אל הקבר, מהפכים פעם אחת בלבד. יש שנהגו להפוך את המטה שלוש פעמים, ויש המקפידים להפוך את המיטה בכיוון המתרחק מהעיר. אחר הורדת הארון אלי קבר, העומדים מסביב זורקים עפר אל הקבר, כל אחד אחד שופך עפר באת שבידו שלוש פעמים, ובמקצת קהילות זורקים שבע פעמים. האבלים הם הראשונים הזורקים עפר על הארון, הבנים לפי סדר לידתם, אחריהם קרובי המשפחה, ולבסוף שאר הנוכחים. אין מעבירים מיד ליד את האת לזריקת העפר, אלא זה מניח וזה נוטל, ואין מניחים עפר על האת ליתן בידי הזורק אל הקבר. כאשר מתמלא הקבר כדי מחציתו בערך, תוקעים למראשותיו שלט הנושא את שם הנפטר ויום פטירתו (או פרטים מזהים אחרים כגון מספר חלקת הקבר כפי שמופיע בספרי החברה קדישא). אנשי החברה קדישא דקברנים מסיימים את המלאכה, צוברים את שארית העפר ועושים מעליו תל. תל זה, המכונה 'צורת קבר', מחודד למעלה, נערם רחב יותר לצד הראש, וצר יותר לצד הרגלים. אין יוצאים מן בית הקברות לפני גמר עשיית 'צורת הקבר'. ביום טוב אנשי החברה קדישא מורידים את הארון אלי קבר, וכל היתר נעשה בפיקוחם על ידי נכרים. גונזים ספרי תורה ותפילין בקברו של רב קהילה או ראש ישיבה, לצד ראשו, בתוך קדירה חדשה שמניחים בנקב מיוחד שבקבר. בגמר הקבורה, נהגו אנשי החברה קדישא בכמה קהילות לומר תפילה לעילוי נשמת הנפטר:

## נקבות

## זכרים

יְהִי רַצוֹן לְפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵי הַנְּשָׁמוֹת שֶׁתִּקְבַּל שְׁכַתוֹב: לב-ב-ג וַיַּעֲקֹב הָלַךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ-בּוֹ נְשָׁמַת (פְּלוֹנִי בֶן פְּלוֹנִי) לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה וּבְחַבְדָּה מְלֹאכֵי אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כְּאֲשֶׁר רָאָם מְחַנְהָ וַתִּשְׁלַח לוֹ מְלֹאכֵיךָ הַטּוֹבִים לְהוֹלִיךְ נְשָׁמַתוֹ לְגֹן וַתִּקְּיָם בּוֹ מְקָרָא זֶה: יִשְׁעִיה מ:לא וְקִנִּי יל

יִחְלִיפוּ כֹחַ יַעֲלוּ אֶבֶר פְּנֵשְׁרִים יְרוּצוּ וְלֹא יִיָּגְעוּ  
 יִלְכוּ וְלֹא יִיעֲפוּ: וְתִנְהַג עִמּוֹ בְּחֶסֶדֶיךָ הַמְרַבִּים  
 וְתִתְעַנֵּג מִדִּשְׁן נִפְשׁוֹ וּמִרַב טוֹב הַצִּפּוֹן לְצַדִּיקִים  
 וְתִהְיֶה נִשְׁמָתוֹ צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים עִם כָּל  
 שׂוֹכְנֵי עִפְרַיִם הַשׁוֹכְבִים פֹּה עִם כָּל צַדִּיקִים  
 וְצַדִּיקְנִיּוֹת שְׁבִגְן עֵדֶן אָמֵן.  
 יְהִי רָצוֹן לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵי הַנְּשָׁמוֹת שֶׁתִּקְבַּל  
 נִשְׁמַת (פְּלוֹנִית בֵּת פְּלוֹנִי) לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה וּבְחֶבֶד  
 וְתִשְׁלַח לָהּ מִלְּאֲכִיךָ הַטּוֹבִים לְהוֹלִיךָ נִשְׁמָתָהּ  
 לְגַן עֵדֶן כַּאֲשֶׁר שְׁלַחְתָּ מִלְּאֲכִים לִיעֲקֹב אָבִינוּ  
 כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: לִבִּי-בִּג וְיַעֲקֹב הִלְךָ לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ-  
 בּוֹ מִלְּאֲכֵי אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר רָאָם  
 מִחֲנָה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא  
 מִחֲנָיִם: וְתִקְּיָם בָּהּ מִקְרָא זֶה: יִשְׁעִיה מִלֹּא וְקוֹנֵי  
 יְיָ יִחְלִיפוּ כֹחַ יַעֲלוּ אֶבֶר פְּנֵשְׁרִים יְרוּצוּ וְלֹא  
 יִיָּגְעוּ יִלְכוּ וְלֹא יִיעֲפוּ: וְתִנְהַג עִמָּה בְּחֶסֶדֶיךָ  
 הַמְרַבִּים וְתִתְעַנֵּג מִדִּשְׁן נִפְשָׁהּ וּמִרַב טוֹב  
 הַצִּפּוֹן לְצַדִּיקִים וְתִהְיֶה נִשְׁמָתָהּ צְרוּרָה בְּצִרּוֹר  
 הַחַיִּים עִם כָּל שׂוֹכְנֵי עִפְרַיִם הַשׁוֹכְבִים פֹּה עִם כָּל  
 צַדִּיקִים וְצַדִּיקְנִיּוֹת שְׁבִגְן עֵדֶן אָמֵן.

אמירת 'א-ל מלא רחמים' בציבור, לאחר הקבורה או בכל זמן אחר, אינה מנהג אשכנז. אין מתעכבים ומתמהמהים  
 אצל הקבר אחר הקבורה. לפני שעוזבים את מקום הקבורה, מניח כל אחד מן המלווים אבן קטנה על האדמה המכסה  
 את הנפטר. האבלים חולצים מנעליהם בגמר הקבורה, לפני אמירת הקדיש. ביום טוב וחוו"ה, אין חולצים.

### קדיש אחר קבורה

כאשר הממונים על עשיית הקבר חוזרים אל קדמת בית הקברות, נאמר הקדיש שאחר הקבורה. קדיש זה, כמו  
 כל פסוק ודבר תורה, צריך להיאמר במרחק של לפחות ד' אמות מהקברים, משום 'לועג לרש', ולכן נאמר בתוך בית  
 צידוק הדין. כאשר יש מת אחר בבית צידוק הדין, או במקום שאין בית כזה, יאמר הקדיש מחוץ לכניסת  
 הקברות. יש הנוטלים ידיהם לפני כניסתם לבית צידוק הדין. במקצת קהילות מקדימים לפני הקדיש את  
 מזמור ט"ז (ימכתם לדודי).

טו מִכְּתָם לְדוֹד שְׁמֵרְנֵי אֵל כִּי-חֲסִיתִי בָךְ: אָמַרְתָּ לִּי אֲדֹנָי אַתָּה טוֹבָתִי בִלְ-עֲלִיךָ:  
 לְקַדוֹשִׁים אֲשֶׁר-בְּאֶרֶץ הַמָּה וְאֲדִירֵי כָל-חִפְצֵי-בָם: יִרְבוּ עֲצֻבוֹתֶם אַחַר מְהֵרוּ בִלְ-  
 אֶסֶיךָ נִסְכֵּיהֶם מִדָּם וּבִלְ-אִשָּׁא אֶת-שְׁמוֹתֶם עַל-שִׁפְתֵי: יְיָ מִנַּת-חֲלָקֶי וְכוֹסֵי אַתָּה  
 תּוֹמִיךָ גּוֹרְלִי: חֲבָלִים נִפְלוּ-לִי בְּנַעֲמִים אֶף-נִחַלְתָּ שִׁפְרָה עָלַי: אֲבֹרְךָ אֶת-יְיָ אֲשֶׁר  
 יַעֲצֵנִי אֶף לֵילוֹת יִסְרוּנִי כְלִיּוֹתַי: שׂוֹיֵתִי יְיָ לְנִגְדֵי תָמִיד כִּי מִיְמִינִי בִלְ-אֶמוּט: לָכֵן ו

שָׁמַח לְבַי וַיִּגַּל כְּבוֹדֵי אֶף-בְּשָׂרֵי יִשְׁכֵּן לְבַטַּח: כִּי ו לֹא-תַעֲזֹב נַפְשִׁי לְשֹׂאֵל לֹא-תִתֵּן  
חֲסִידֶיךָ חֲסִידֶיךָ לְרֹאוֹת שְׁחַת: תּוֹדִיעַנִי אֲרַח חַיִּים שְׁבַע שְׁמַחוֹת אֶת-פְּנֵיךָ נְעִימוֹת  
בְּיַמֵּינֶךָ נֶצַח:

הקהל אומר עם האבל את לשון הקדיש עד ויקרה:

אבל כורע וַיִּתְקַדֵּשׁ זִוְקָף שְׁמִיָּה רַבָּא בְּעֶלְמָא דְהוּא עָתִיד לְאַתְחַדְתָּא  
וּלְאַחֲיָא מִתָּיָא וּלְאַסְקָא יְתַהוֹן לְחַיֵּי עֲלָמָא וּלְמַבְנָא קַרְתָּא דִירוּשָׁלַם  
וּלְשַׁכְלָלָא הֵיכְלָה בְּגוּזָה וּלְמַעְקָר פְּלַחְנָא נְכַרְאָה מְאַרְעָא וּלְאַתְבָּא פְּלַחְנָא  
דְשְׁמִיָּא לְאַתְרָה וַיִּמְלִיךְ קַדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּמַלְכוּתָהּ וַיְקַרְהָ בְּחַיִּיכוֹן  
וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל בְּעַגְלָא וּבְזִמְנָא קָרִיב: וְאָמְרוּ אַבְל כּוֹרַע אָמֵן: (קהל  
אָמֵן)

יְהֵא שְׁמִיָּה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמֵי עֲלָמִיָּא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרֵת מוֹסִיפִים "תְּבַרְךָ"

אבל כורע וַיִּתְבָּרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא

וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלֶּה וַיִּתְהַלַּל שְׁמִיָּה דְקַדְשָׁא אַבְל כּוֹרַע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיבוֹר אֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מְכָל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא

דְאָמִירָן בְּעֶלְמָא: אַבְל כּוֹרַע וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמִיָּא וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

אבל פוסע לאחוריו בנחת שלש פסיעות בכריעה אחת

פונה לשמאלו ואומר עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו פונה לימינו ואומר הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ

ושוחה לפניו ואומר וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יש הנוהגים שהאבל בגמר אמירת הקדיש, אינו חוזר לפסוע ג' פסיעות לפניו אחר שפסע לאחוריו. החיוב הראשון במעלה לאמירת קדיש זה, הוא בנו של הנפטר. אין שם בן, אומרו אבל אחר, או בעל "אהרצייט", ובהיעדרם אומרו אחד מאנשי החברה קדישא. קדיש אינו נאמר בשנים, אלא ביחיד. אין אומרים קדיש זה בימים שאין בהם תחנון. בימים אלה יש אומרים קדיש יתום, או שאומרים קדיש דרבנן כשמקדימים לו לימוד משנה, כגון ברכות פ"ט מ"ה:

חַיֵּב אָדָם לְבָרֵךְ עַל הָרַעָה כְּשֵׁם שֶׁהוּא מְבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה שֶׁנֶּאֱמַר: דְּבָרִים ו': וְאַהֲבַתְּ

אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לִבְבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ וּבְכָל-מְאֹדְךָ: בְּכָל-לִבְבְּךָ בְּשָׁנֵי יְצָרֶיךָ

בְּיֶצֶר טוֹב וּבְיֶצֶר רָע: וּבְכָל-נַפְשְׁךָ אֶפְלוּ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשְׁךָ: וּבְכָל-מְאֹדְךָ בְּכָל

מְמוֹנְךָ: דָּבָר אַחֵר בְּכָל מְאֹדְךָ בְּכָל מְדָה וּמְדָה שֶׁהוּא מוֹדֵד לָךְ הֵי מוֹדָה לוֹ

בְּמֵאד מְאֹד:

אחר כך אומרים: רַבִּי חֲנַנְיָא בֶּן עֲקִישָׁא אוֹמֵר:

רָצָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְזַכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל לְפִיכֶךָ הַרְבֵּה לָהֶם תּוֹרָה וּמִצְוֹת

שֶׁנֶּאֱמַר: יִשְׁעִיה מִבְּכֹא יְיָ חֲפֵץ לְמַעַן צְדָקוֹ יַגְדִּיל תּוֹרָה וַיִּאֲדִיר:

קדיש דרבנן. ביום טוב אין אומרים שום קדיש.

## שורה

אחר אמירת הקדיש עושים 'שורה' בקדמת בית הקברות, תחת כיפת הרקיע.

קהל המלוים נעמד בשתי שורות, והאבלים הולכים ביניהם, הבנים הולכים לפי סדר הגיל שלהם, ואומרים להם:



# הַמָּקוֹם יִנַּחֵם אוֹתְךָ (אֶתְכֶם) בְּתוֹךְ שְׂאֵר אַבְלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַם:

ביום טוב אין עושים 'שורה', ובחול המועד עושים. במקצת קהילות אין עושים 'שורה' אף בחול המועד. מקפידים שיהיו עשרה אנשים ב'שורה', מלבד האבל. אם אין מנין מלבדו, אין עושים 'שורה'.

## זריקת עשבים ועפר

אחר השורה, כל היוצא מבית הקברות תולש עשבים וזורקם לאחור מעל ראשו, תוך אמירת לשון הפסוק בתהלים עב, טז:

תהלים עב: טז וַיִּצְיָצוּ מֵעֵיר כְּעֵשֶׂב הָאָרֶץ:

אם אין עשבים בבית הקברות, נוטל מעט עפר וזורקו לאחור ואומר את לשון הפסוק בתהלים קג, יד:

קג: יד זְכוֹר כִּי-עֵפָר אֲנִי:

יש העושים כן שלוש פעמים.

אף בחול המועד ושאר ימים שאין אומרים בהם תחנון תולשים וזורקים, מלבד ביום טוב.

## נטילת ידיים אחר לוויה ואחר הליכה בבית קברות

גם שלא אחר לוויה נוטלים ידיים ביציאה מבית הקברות, בכיור בית הקברות, או בחצר בית הכנסת, ומקפידים שהידיים תהיינה רחוצות לפני כניסה לבית. נוטלים ידיים אחר לוויה, בפרט מי שנשא את הארון או נגע בו, ואם היו נשים בבית הקברות, ראוי ליטול פעמיים, פעם בכיור בית הקברות, ושנית בחצר בית הכנסת, משום שמלאך המות מרקד בין הנשים בחזירתן. בשעת הנטילה אחר קבורה יש אומרים את הפסוק בישעיהו כה, ח:

ישעיהו כה: ח בָּלַע הַמָּוֶת לְנֶצַח וּמָחָה אֶדְנִי אֱלֹהִים דְּמָעָה מֵעַל כָּל-פָּנִים

## וְחִרְפַת עֲמוֹ יִסִּיר מֵעַל כָּל-הָאָרֶץ כִּי יִי דְבָר:

אין לוקחים את הנטלה מיד ליד, אלא מניחים אותה אחר הנטילה, והבא בתור נוטלה ממקום הינוחה. רוחצים גם את הפנים ואין מנגבים את הידיים אחר רחיצה זו. בתשעה באב יש אומרים שאין למלוים לרחוץ את ידיהם, כיון שמעיקר הדין לא חייבים בזה. ביציאה מבית הקברות נהגו לישוב שלוש פעמים, בכל פעם יושבים מעט, קמים והולכים כמה פסיעות ושוב יושבים מעט, כך שלוש פעמים. לפי המנהג הישן חוזרים ויושבים באופן זה עוד שלוש פעמים בחצר בית הכנסת, ופעם נוספת בבית האבל, סך הכל שבע פעמים. יש היושבים שבע פעמים בבית הקברות. בעת ישיבות אלה יש האומרים בכל פעם 'ויהי נועם' ו'יושב בסתר', ויש האומרים וידוי.

## הספדים

אין מכניסים את ארונו של הנפטר לצורך הספד לתוך בית הכנסת או בית המדרש,

אלא אם היה מרביץ תורה גדול ובאותו מקום קדוש רגיל היה להשמיע את שיעוריו הקבועים. בבית הקברות מספידים לפני מיטתו של כל נפטר, אחר אמירת צידוק הדין. יש עורכים את ההספד באולם שבכניסת בית הקברות. אין מספידים בימים שלא אומרים בהם תחנון, ובערב שבת אחר חצות. גדולי תורה מספידים שוב בבית הכנסת בו ביום או בימים שלאחר הקבורה, בין מנחה למערב, הספדים ארוכים ברוב עם, וכן מספידים במעמדים נוספים, לפי חשיבותו של הנפטר. יש ספדנים שדקדקו להתחיל את הספדיהם בדברי הלכה, כי אין לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, אך רוב דברי ההספד נאמרים מתוך דברי אגדה, השוים לכל נפש, אנשים נשים וטף. על גדולי תורה נהוג לשבת ארצה אחר ההספד, מלבד בערב ראש חודש אחר חצות, מפני קדושת ראש חודש. תוך כדי ישיבה ארצה יש יחידים שנהגו לומר:

**אל מלא רחמים שוכן במרומים המצא מנוחה נכונה תחת פנפי השכינה**

**במעלות קדושים וטהורים מזהירים כזהר הרקיע את נשמת**

נקבות

זכרים

(פב"פ) בעבור שבלי נדר אתן צדקה בעדו  
 בשכר זה הקדוש ברוך הוא יסתירהו  
 בסתר כנפיו לעולמים ויצרר בצרור  
 החיים את נשמתו יי הוא נחלתו וינוח  
 על משכבו בשלום ונאמר אמן:  
 (פב"פ) בעבור שבלי נדר אתן צדקה בעדה  
 בשכר זה הקדוש ברוך הוא יסתירה  
 בסתר כנפיו לעולמים ויצרר בצרור  
 החיים את נשמתה יי הוא נחלתה תנוח  
 על משכבה בשלום ונאמר אמן:

יש הממשיכים בדברי הספד קצרים תוך כדי ישיבה על הקרקע. אחר שהציבור קם מהרצפה, יש מספידים שמסיימים בדברי נחמה. אחר הספד אין אומרים קדיש דרבנן שנהוג לאמרו אחר דרשות רגילות. נהוג להספיד את גדולי התורה שנפטרו באותה שנה, ביום תענית החברה קדישא, שנקבע בכל קהילה במועד אחר, או בימי תענית ציבור כמו עשרה בטבת. הספדים אלה נערכים לעת ערב.

ומצוה לנחם אבלים ולדבר על לבם דברי תנחומים. ושיפטר מן האבל יאמר:

**המקום ינחם אותך (אתכם) בתוך שאר אבלי ציון וירושלם:**

**תפילה בבית האבל**

כל ימי<sup>29</sup> השבעה מתאספים בבית האבל לתפילת שחרית, מנחה ומערב, גם אם אינו אבל על אביו ואמו, ואפילו על תינוק בן שנה. אף בעת שהאבלות הן נשים בלבד, או שאין לנפטר מתאבלים, עושים מנין בבית הנפטר.

<sup>29</sup> תתיב רבי חניא בר  
 מנין לאבילות שבעה?

אבא ורבי אמי ורבי יצחק נפחא אקילעא דרבי יצחק בן אלעזר, נפק מילתא מבינייהו. (גמ' מועד קטן כ.).

אירגון המנין היא מתפקידי החברה קדישא, או של חברה מיוחדת(שנקראת בשם כמו 'חברת מנין' **Minyanverein** או 'חברת אהבת חסדי') שקיבלה על עצמה להבטיח מניין לבית האבל. לחברה כזו מצטרפים גם כהנים, חלשים וזקנים, שאין ביכולתם לפעול במסגרת החברה קדישא דמטהרים ודקברנים. פעולות החברים הן 'לשם מצוה', שלא על מנת לקבל פרס.

החברה מביאה לבית האבלים ספר תורה עם ארון קודש, עמוד קריאה, סידורים ושרפרפים. בקהילות קטנות מאוד, באים כל חברי הקהילה להתפלל בבית הנפטר, ובאותו שבוע אין מקיימים תפילה בבית הכנסת.

במידת האפשר עורכים את התפילות בחדר שבו אירעה הפטירה.

מקפידים שנשים לא תהיינה נוכחות בחדר בשעת התפלה.

האבל עצמו מתפלל כשליח צבור, אם הוא מוכשר לכך (יש נוהגים כן החל מהיום השלישי או הרביעי מהשבעה) אך אינו קורא בתורה בשני וחמישי, ואינו עולה לתורה.

אין אומרים תחנון ולא 'אל ארך אפים'.

אומרים 'למנצח'.

מדלגים על הפסוק 'ואני זאת בריתי'.

אומרים ברכת כהנים בחזרת הש"ץ, אבל כהנים לא נושאים כפים.

אומרים 'תתקבלי בקדישים שאחר התפלה.

אומרים 'שיר מזמור לאסף'.

בסוף כל תפילה אומרים מזמור ט"ז ('מכתם לדוד'), גם בימים שאומרים בהם תחנון, ולא נהגו לומר את מזמור מ"ט ('שמעו זאת כל העמים').

בתפילת מעריב בזמנו אין אומרים 'שיר המעלות' לפני 'ברכו'.

במוצאי שבת אין מזמרים 'לדוד ברוך' ואין אומרים 'ויהי נועם' ולא 'ואתה קדוש', ולא את הפסוקים שלפני הבדלה.

בראש חודש וחנוכה אומרים הלל, אך האבל יוצא מהחדר.

סליחות האבל אומר, אך לא לפני התיבה, ומדלג על הוידוי.

כאשר אין מנין בבית האבל בימי השבעה אין האבל הולך לבית הכנסת, להוציא תשעה באב שכל הקהל כולו בחזקת אבלים.

מותר לו ללכת לסליחות של ערב ראש השנה וערב יום הכיפורים, שאומרים אותן בעוד לילה.

בליל פורים מותר לו ללכת לבית הכנסת לשמוע את קריאת המגילה, ובבוקר גם לתפלה.

לימוד לעילוי נשמת הנפטר

בשבעת ימי האבל נהגו, ערב ובוקר, ללמוד לעילוי נשמת הנפטר.

אם אפשר הדבר, ראוי ללמוד במקום בו יצאה הנשמה.

יש המהדרים ללכת מיד אחר הקבורה לבית הנפטר, לקיים את הלימוד הראשון.

לומדים בבית האבל דברי מוסר ואגדה, מעניני חולי, ביקור חולים, תפילה על החולה, תשובה, וידוי, מיתה, טהרה, לוייה, קבורה, ניחום אבלים, דוגמת הנמצא ביספר החיים וביתוצאות חיים. יש הלומדים מתוך פרק 'אלו מגלחין', או עניני אבלות מתוך ספרים אחרים.

נפטר שהניח אחריו חידושי תורה, לומדים מתוך ספריו.

בכמה קהילות ניתן השיעור על ידי מגיד השיעור הקבוע של החברה קדישא.

ראוי לתת צדקה לפני התחלת הלימוד. יש האומרים נוסח כלשהו לפני הלימוד ולאחריו,

כדי לידע ולהודיע עבור מי הם לומדים, כמו הנוסח שלפנינו:

יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי שְׁבֻזְכוֹת לְמוֹד הַמְּשָׁנָה שֶׁהִיא אוֹתִיּוֹת

נְשָׁמָה: תְּהֵא נְשָׁמַת (פלוני בן פלוני) צְרוּרָה בְּצָרוֹר הַחַיִּים עִם נְשָׁמוֹת אֲבֹרָהֶם יִצְחָק

יַעֲקֹב שָׂרָה רַבֶּקָה רָחֵל וְלֵאָה וְעַם נְשָׁמוֹת שְׂאָר צְדִיקִים וְצַדִּיקִיּוֹת שְׁבֻגְנֵי עֵדֶן

אָמֵן:

יש האומרים נוסח ארוך יותר, כפי שנדפס ב'תוצאות חיים' וספרים אחרים.

בדורות האחרונים נתפשט ללמוד משניות לעילוי נשמה, כפי שחידש השלייה שימשנה' אותיות 'נשמה', ולא נהגו כן הקדמונים, ואף האחרונים באשכנז לא למדו משניות בנוכחות האבל, שהאבל בתוך השבעה אסור בתלמוד תורה ואם משמיעים בנוכחותו משניות מכריחים אותו להיות 'מסיר אזנו משמוע תורה'.

לאחר הלימוד אומר האבל קדיש דרבנן.

יש נוהגים להתפלל וללמוד בבית הנפטר כל ימי השלושים, ולפחות בשבתות שבימי השלושים, ומקצת משפחות עושות כן כל השנה כולה, לעתים על ידי שכירת לומדים בתשלום, במידת האפשר בעשרה עם אמירת קדיש, ולפחות על ידי

שני לומדים. עשירים גדולים נהגו לשכור עשרה לומדים, היקצו להם חדר מיוחד, וקבעו בו לימוד יומם ולילה במשך כל שנת האבל. אחרים שכרו מגיד שיעור שילמד עם עשרה בחורים.  
בבית אבל אומר :

בלשון אשכנז : רבותי וויר וואללען בענשען ! או : הב לן ונברך !

המסובים : תהלים קיג:ב יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם :

ברשות נברך מנחם אבלים שאכלנו משלו :

המסובים : ברוך מנחם אבלים שאכלנו משלו ובטובו חיינו:

המזמן : ברוך מנחם אבלים שאכלנו משלו ובטובו חיינו:

ברוך הוא וברוך שמו:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם הן את-העולם כלו בטובו בחן בחסד וברחמים הוא קל:כה נתן לחם לכל-בשר כי לעולם חסדו: ובטובו הגדול תמיד לא-חסר לנו ואל-יחסר לנו מזון לעולם ועד: בעבור שמו הגדול כי הוא זן ומפרנס לכל ומטיב לכל ומכין מזון לכל-בריותיו אשר ברא: ברוך אתה יי הן את-הכל:

נודה לך יי אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה: ועל שהוצאתנו יי אלהינו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועל בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו ועל חקיך שהודעתנו ועל חיים חן וחסד שחוננתנו ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד בכל-יום ובכל-עת ובכל-שעה:

ועל-הכל יי אלהינו אנו מודים לך ומברכים אותך יתברך שמך בפי (כ"א בפה) כל-חי תמיד לעולם ועד: פפתוב: דברים ח:י ואכלת ושבעת וברכת את-יי אלהיך על-הארץ הטבה אשר נתן-לך: ברוך אתה יי על-הארץ ועל-המזון:

רחם יי אלהינו עלינו ועל-ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן  
כבודך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו:  
אלהינו אבינו רענו זוננו פרנסנו וכלכלנו והרויחנו והרוח-לנו יי אלהינו מהרה  
מפל-צרותינו ונא אל-תצריכנו יי אלהינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא  
לידי הלואתם אלא [נוסח מאוחר : כי אם] לידך המלאכה הפתוחה הקדושה והרחבה  
שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד:

נחם יי אלהינו את-אבלי ירושלים ואת-האבלים המתאבלים באבל הזה:  
נחם מאבלם ושמחם מיגונם כאמור: ישעיה ס"ו:ג כְּאִישׁ אֲשֶׁר אָמוּ תִנְחַמְנוּ בֵּן אֲנָכִי  
אֲנַחֲמֶכֶם וּבִירוּשָׁלַם תִּנְחַמוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יי מִנְחָם צִיּוֹן בְּבִגְדֵי יְרוּשָׁלַם: אָמֵן:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם האל אבינו מלכנו בוראנו גאלנו: קדושנו  
קדוש יעקב המלך החי הטוב והמטיב אל אמת דין אמת שפט צדק  
(ולקח נפשות במשפט) ושליט בעולמו לעשות בו פרצונו: כי כל-דרךיו משפט  
ואנחנו עמו ועבדיו: ועל הכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו: גודר פרצות ישראל  
הוא יגדר את-הפרצה הזאת מעלינו (אם אחר מברך יוסיף : ומעל-האבל הזה ) לחיים  
ולשלום הוא יגמלנו לעד חן וחסד ורחמים וכל-טוב ומפל-טוב אל-יחסרנו: הרחמן  
וכו'